

TEMA MONOGRÀFIC

Presència de Rousseau a Catalunya:
entre el mite i la realitat
*Rousseau's presence in Catalonia:
between myth and reality*

Conrad Vilanou Torrano
cvilanou@ub.edu
Universitat de Barcelona (Espanya)

Eulàlia Collelldemont Pujadas
eulalia@uvic.cat
Universitat de Vic (Espanya)

Data de recepció de l'original: gener de 2012
Data d'acceptació: març de 2012

RESUM

En aquest article s'ofereix un perfil del pensament de Rousseau a partir de la seva relació amb la filosofia estoica i la seva dependència respecte de les idees de Montaigne, alhora que es remarca —atenint-se a la *Professió de fe del vicari savoità*— la dimensió religiosa i espiritual de la seva cosmovisió. Sobre la base d'aquests supòsits es revisa l'impacte de les idees de Rousseau en el Romanticisme del segle XIX, sense perdre de vista les crítiques que la seva pedagogia va merèixer dels ideòlegs del Noucentisme (Eugeni d'Ors, Joaquim Xirau). Finalment, es conclou que la presència de la pedagogia de Rousseau en el Moviment de Renovació Pedagògica, viscut durant les primeres dècades del segle XX a Catalunya, constitueix més un horitzó que no pas una realitat bastida sistemàticament i sòlidament.

PARAULES CLAU: Rousseau, Catalunya, estoïcisme, religió natural, Romanticisme, Noucentisme.

ABSTRACT

This paper offers an overview of Rousseau's thought, using as its starting point its relation with stoic philosophy and dependence on Montaigne's ideas, while at the same time highlighting—in the light of the *Profession of faith of a Savoyard vicar*, one of his most salient texts, as Rousseau himself said—the religious and spiritual dimension of his world view. It should not be forgotten that Rousseau not only turned away from the philosophy of the Enlightenment but also from those who maintained materialistic and atheistic theses, advocating instead a natural religion. Given these factors, it is not surprising that pedagogic naturalism found fertile ground in Catalonia during the first years of the 20th century, as its adaptation facilitated the development of a spiritual philosophy that matched the views of many schoolteachers who conceived Nature as a living thing. Thus, its religious undertones and quest for a natural life, without losing sight of the demand for austerity, held considerable appeal for the Catalan pedagogic renewal movement. Indeed, the Romantic tradition acted as a bridge that, through authors such as Alexander von Humboldt, enabled Rousseau's ideas to germinate in Catalonia. However, with the advent of Noucentism in Catalonia in the early 20th century, authors such as Eugenio d'Ors published harsh criticisms of Rousseau's romanticism. Other thinkers, such as Joaquín Xirau—who wrote within the historical context of the Spanish Republic—also moved away from Rousseau's ideas about education. However, it is possible to postulate that Rousseau's ideas triumphed indirectly through Goethe—the Romantic genius who came to be viewed as the champion of Neoclassicism—and Dewey, considering the concomitances between naturalism and pragmatism. The paper concludes that the presence of Rousseau's pedagogics in the pedagogic renewal movement during the early decades of the 20th century in Catalonia is more a horizon that was aspired towards than a systematically and solidly built reality.

KEY WORDS: Rousseau, Catalonia, stoicism, natural religion, Romanticism, Noucentism.

RESUMEN

En este artículo se ofrece un perfil del pensamiento de Rousseau a partir de su relación con la filosofía estoica y su dependencia respecto de las ideas de Montaigne, a la vez que se remarca —a la vista de la *Profesión de fe del vicario saboyano*— la dimensión religiosa y espiritual de su cosmovisión. Sobre la base de estos supuestos se revisa el impacto de las ideas de Rousseau en el romanticismo del siglo XIX, sin perder vista las críticas que mereció su pedagogía por parte de los ideólogos del Novecentismo (Eugenio d'Ors, Joaquín Xirau). Finalmente, se concluye que la presencia de la pedagogía de Rousseau en el Movimiento de Renovación Pedagógica, vivido durante las primeras décadas del siglo XX en Cataluña, constituye más un horizonte que una realidad construida sistemática y sólidamente.

PALABRAS CLAVE: Rousseau, Cataluña, estoicismo, religión natural, romanticismo, Novecentismo.

ROUSSEAU, UNA PORTA A LA PEDAGOGIA CONTEMPORÀNIA

S'ha insinuat —i no simplement a tall de provocació— que ha estat un error considerar Rousseau (1712-1778) el pare de la pedagogia contemporània. Aquesta indicació va ser feta per Javier Pamparacuatro en un article en què revisava les aportacions educatives del jansenisme de Port-Royal.¹ Després d'una acurada anàlisi, aquest autor es preguntava si no hauria estat més oportú per a la pedagogia seguir el camí fressat per la lògica de Port-Royal que no pas les idees que Rousseau va exposar l'any 1762 a l'*Emili*. Sigui com sigui, el cert és que l'*Emili* constitueix la seva obra de referència, que ha comportat des d'una perspectiva pedagògica una ruptura radical i profètica semblant al trencament que va representar —un xic més tard— la filosofia kantiana, que va bastir l'arquitectònica conceptual de la modernitat a través del desplegament de les tres crítiques. No perquè sí, Kant —que segons es diu tenia penjat el quadre de Rousseau a la seva casa de Königsberg, l'actual Kaliningrad— va posar l'home al centre de la reflexió filosòfica, després de preguntar-se què podem conèixer, què hem de fer i què podem esperar.

¹ PAMPARACUATRO MARTÍN, Javier. «Aspectes i innovacions pedagògics de Port-Royal: La logique ou l'art de penser i la Grammaire générale et raisonnée», *Temps d'Educació*, núm. 35, 2008, pàg. 139-168.

La línia de pensament encetada per Descartes i Pascal, continuada pels autors de Port-Royal, sense perdre de vista l'antecedent de Comenius, i el colofó de Kant, hauria pogut significar probablement l'eix d'una pedagogia que assumís els valors d'una modernitat exempta de dissonàncies d'arrel estètica. I encara que Herbart —deixeble de Kant, per bé que es va allunyar de l'imperatiu categòric i, precisament, de Rousseau— hagi estat considerat el fundador de la pedagogia científica, aquest mèrit ha estat atorgat majoritàriament a l'autor de l'*Emili*, novel·la educativa que posava les bases del Romanticisme pedagògic i que inclou la *Profesión de fe del vicari savoia*, un dels textos de més relleu. I això encara més quan, segons reconeix a la carta que va dirigir a l'arquebisbe de París, Christophe de Beaumont, en resposta a la condemna de l'*Emili*, considerava aquesta professió «el escrito mejor y más útil del siglo en que se ha publicado».²

Paradoxalment, doncs, la pedagogia moderna —concepte que es podria identificar amb «científica»— troba les seves arrels en un plantejament literari de signe romàntic que exalta el sentiment i la bondat natural de l'ésser humà i que, sense forçar gaire les coses, podem posar en connexió —com va fer Pire—³ amb la filosofia estoica. Alhora, també es constata l'opinió d'aquells que diuen que no es tracta d'una còpia, ni d'una inspiració, sinó d'una pura coincidència. «Aquí Rousseau —qui escriu és François Vial— viene también después de Rabelais y Montaigne, después de Port-Royal, después de otros todavía. Pero aquí también Rousseau sabe ser original; más que imitar a Montaigne y a sus predecesores, coincide con ellos».⁴

Atès que, com veurem, sembla obvi que en l'ideari de Rousseau es veuen les empremtes de Montaigne, que no només va criticar els vicis d'una educació pedant i llibresca, sinó que també va pregonar, a l'apartat dedicat a l'educació dels fills, la conveniència d'aprendre del món de la vida. «La postérité de Montaigne —va escriure Jean Chateau— c'est seulement au XVIII siècle qu'elle commencera à se montrer dans les Encyclopédistes, dans Rousseau, dans Voltaire».⁵ En aquest punt, convé apuntar que la tesi sobre el rerefons estoic de Rousseau ha estat corroborada per altres autors. Així, la professora María José Fernández ha insistit en

² ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Profesión de fe del vicario saboyano y otros escritos complementarios*. [Introducció, traducció i notes d'Antonio Pintor-Ramos]. Madrid: Trotta, 2007, pàg. 176.

³ PIRE, George. *Stoïcisme et pédagogie. De Zénon à Marc-Aurèle, de Sénèque a Montaigne et à Rousseau*. [Prefaci d'Henri-Irénée Marrou]. Liège-Paris: Dessain-Vrin, 1958.

⁴ VIAL, François. *La doctrina educativa de J. J. Rousseau*. Barcelona: Editorial Labor, 1931, pàg. 143.

⁵ CHATEAU, Jean. *Montaigne, psychologue et pédagogue*. Paris: J. Vrin, 1971, pàg. 274.

la dimensió estoica de la vida i del pensament de Rousseau. A més, afegeix que bona part de les intuïcions de Rousseau ja es troben —si més no en embrió— en Sèneca, Plutarc i Montaigne. De manera, doncs, que diversos aspectes de la filosofia de Rousseau —innocència primigènica de l'home, el paper corruptor de la vida social, el gust per la solitud, la defensa d'una vida frugal, etc.— corresponen a una línia de pensament estoica que xoca —al segle XVIII— amb l'hedonisme que presidia la vida ociosa i luxosa dels salons del París de l'època rococó.⁶ A banda d'aquesta referència, també convé esmentar el llibre del professor Belenguier Calpe, que en una excel·lent radiografia del naturalisme pedagògic ha posat de manifest els vincles que Rousseau manté amb l'humanisme francès, en especial amb Montaigne, però sense oblidar Rabelais.⁷ A això s'hi pot afegir el tracte que Rousseau, des de ben aviat, va mantenir amb els clàssics, que es van convertir en puntuals de la seva bastida intel·lectual, pedagògica (*Emili*) i política (*El contracte social*), apareguts ambdós l'any 1762. «Ocupat sempre amb Roma i Atenes, vivint, per dir-ho així, amb llurs grans homes, nascut jo mateix ciutadà d'una república, i fill d'un pare l'amor a la pàtria del qual era la passió més forta, m'inflamava amb el seu exemple; em creia grec o romà...».⁸ I entre els clàssics, un dels corrents filosòfics més destacats va ser —sens dubte— l'estoïcisme.

MONTAIGNE I EL DEIXANT DE L'ESTOÏCISME

D'entrada apuntem, doncs, que en destacar l'empremta estoica en Rousseau, s'ha vinculat el seu pensament amb Montaigne, fins al punt que s'ha arribat a veure un precedent de la idea del bon salvatge en el text «Dels caníbals» que el senyor de la Muntanya va incloure en els *Assaigs* (I, 31). Tampoc no podem negligir els escrits que en aquest mateix primer llibre aborden la qüestió educativa, en concret el «Pedantisme» (I, 25) —«pedant» era un terme que s'atribuïa, llavors, als mestres— i «De l'educació dels infants», dedicat a Diana de Foix (I, 26), per tal d'orientar l'educació del seu fill.⁹

⁶ VILLAVARDE, María José. *Rousseau y el pensamiento de las luces*. Madrid: Tecnos, 1997. En aquest llibre llegim: «Rousseau trata de imitar el ejemplo estoico. Desde sus primeros escritos, Jean-Jacques se declara públicamente seguidor del estoicismo, permaneciendo fiel a las enseñanzas estoicas hasta el final de su vida» (pàg. 80).

⁷ BELENGUER CALPE, Enrique. *El naturalismo pedagógico*. Madrid: Síntesis, 2004.

⁸ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Les Confessions*. Barcelona: Edicions 62, 1985, pàg. 20.

⁹ Hi ha una monografia sobre aquest darrer escrit: LLINÀS, Joan Lluís. *Educació, filosofia i escriptura en Montaigne. Un comentari a «De l'educació dels infants»*. Palma: Universitat Illes Balears, 2001.

Després de llegir aquests escrits, fa la impressió que a Montaigne (1533-1592) li interessava més un cap ben fet que no pas curull d'informacions, atès que —al seu parer— saber de memòria no implica necessàriament saber una cosa. També recomana que l'infant faci exercici físic des de ben menut, per endurir el cos i l'ànima, segons feien antigament els atletes, amb la qual cosa s'anticipa a les idees sobre l'educació física de Rousseau, que és un veritable pioner d'aquesta disciplina.¹⁰ És més que probable que Rousseau es preocupés tan insistentment de l'educació física per haver nascut en un part complicat, que el va deixar mig moribund i que va comportar la mort de la seva mare. A *Les Confessions* escriu: «vaig néixer feble i malalt; vaig costar la vida a ma mare, i el meu naixement va ser la primera de les meves desgràcies».¹¹ Aquestes dificultats van generar que Rousseau patís des de la infantesa, per un defecte de conformació de la bufeta, una retenció d'orina gairebé constant que els metges no van saber guarir.¹²

Al seu torn, Montaigne insisteix que els infants han d'evitar els ambients mundans, així com l'orgull i l'enveja. Per contra, les virtuts més preuades són el silenci i la modèstia, alhora que considera que el món constitueix el millor llibre per aprendre. Igualment, rebutja els càstigs severos i, sota la influència espartana i sense bandejar el deixant estoic, vol promoure un estil de vida frugal i auster en què l'infant estigui preparat per afrontar les inclemències meteorològiques (sol, fred, calor, etc.) i les adversitats de la vida. D'alguna manera, l'ideal de savi de Montaigne —les petges del qual també trobem en Rousseau— recorda els plantejaments de l'estoïcisme i, amb aquests, els consells d'Epicur a la carta a Meneceu.

Des de l'òptica ideològica, podem assenyalar que les fonts del pensament de Rousseau són diverses, per bé que s'hi detecta una petja estoica important que es combina —això sí— amb altres influències, com les que provenen de Montaigne, que, en la seva condició d'humanista, va sintetitzar el saber de l'antiguitat. Així, per exemple, el Senyor de la Muntanya va furnir un ideal

¹⁰ Com argumentarem més endavant, Rousseau es disputa aquest honor amb Jacques Ballexserd, metge ginebrí que entrà en controvèrsia amb ell. BURGNER, LOUIS. *L'Éducation corporelle selon Rousseau et Pestalozzi*. Paris: Librairie Philosophique J. Vrin, 1973. En aquest llibre l'autor destacava la singularitat que l'escola psicopedagògica de Ginebra (Ferrière, Claparède, etc.) no havia desenvolupat una interpretació funcional de l'educació física. En aquesta direcció, afegia el següent: «Nous invitons les chercheurs, historiens et pédagogues à examiner de près la influence de Rousseau sur les systèmes d'éducation corporelle, cars ces études pourraient apporter des lumières et des précisions inattendues dans les des domaines» (pàg. 43-44).

¹¹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Les Confessions*, op. cit., pàg. 18.

¹² *Ibidem*, pàg. 289.

de saviesa que recorda els models que propugnaven els estoics i els epicuris, que no es poden identificar amb els hedonistes i materialistes, que —al cap i a la fi— són els grans enemics de Rousseau. Els primers —els hedonistes— perquè no porten una vida austera, i els segons —els materialistes, en especial, el baró de Holbach, del qual no guardava una bona opinió—, perquè neguen l'existència de Déu. De tot això en prové que Rousseau —que com Descartes va sotmetre el seu «interior a un examen sever»— optés per una vida que recorda la dels savis estoics: la renúncia sincera al món i el gust per la solitud.¹³

Mirades les coses des de l'angle de la pedagogia, no podem silenciar que Montaigne va ser sotmès, pel seu pare, a un veritable «experiment pedagògic», segons es desprèn de la biografia que Stefan Zweig va elaborar poc abans del seu suïcidi —ens referim als anys 1941 i 1942—: Zweig va dibuixar un magnífic perfil de Montaigne, on va remarcar la manera com va ser educat pel seu pare, que durant tres anys va posar-lo sota la cura d'uns llenyataires que el van fer créixer d'una manera senzilla i austera, per passar tot seguit a mans d'un preceptor que només li parlava en llatí. «A mediados del siglo XVI, doscientos cincuenta años antes de Jean-Jacques Rousseau y tres siglos antes de Pestalozzi, en un castillo retirado de la Gascuña, el nieto de unos comerciantes de pescado, y antaño soldado, proyecta la educación de su hijo como una cuestión perfectamente estudiada».¹⁴

No és cap suposició arriscada pensar que Rousseau —en el moment d'escriure l'*Emili*— va tenir present aquest experiment o assaig pedagògic. Curiosament, moltes de les tesis educatives de Montaigne —que es va manifestar en contra de l'ensenyament llibresc, escolàstic i memorístic— també són defensades per Rousseau. «A los trece años, la educación del muchacho ineducable concluyó oficialmente, y a partir de entonces y a lo largo de toda su vida Montaigne será a la vez su propio maestro y alumno».¹⁵

Cenyint-nos al possible paral·lelisme entre les vides de Montaigne i Rousseau, sorgeix més d'una sintonia i similitud. Anem a pams. En primer lloc, ve a tomb reportar que Montaigne, a trenta-set anys (1570), es va tancar a la torre del seu castell a fi d'evitar el brogit de la vida quotidiana i trobar tranquil·litat per al seu treball intel·lectual. Allà, entre 1570 i 1580, moment en què va retornar a la vida pública, Michel Eyquem —el nostre Montaigne— va redac-

¹³ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Els somieigs del passejant solitari*. Barcelona: Proa, 1996, pàg. 52.

¹⁴ ZWEIF, Stefan. «Montaigne», *El legado de Europa*. Barcelona: Acanalado, 2003, pàg. 26.

¹⁵ *Ibidem*, pàg. 35.

tar la primera versió dels *Assaigs*. No sorprèn, per tant, que Rousseau seguís els seus passos, per bé que el seu trencament —que es va produir a quaranta anys— va ser molt més radical. Si fins en aquella edat havia desitjat honors i triomfs, llavors es va adonar que aquell estil de vida no el satisfèia. La importància d'aquest fet va ser tan significativa, que Rousseau ens ha deixat dues descripcions —la primera a *Les Confessions*, la segona, a *Els somieigs del passejant solitari*— d'aquest esdeveniment que va comportar un canvi en la seva vida.

Vaig encetar la reforma pel vestit; vaig abandonar els daurats i les mitges blanques, vaig adoptar una perruca rodona, vaig deixar l'espasa, em vaig vendre el rellotge, bo i dient-me amb una alegria increïble: «Gràcies a Déu que mai més no hauré de menester saber quina hora és».¹⁶

D'altra banda, a *Els somieigs del passejant solitari* ho explica de la manera següent:

Vaig abandonar el món i les seves pompes, vaig renunciar a tot ornament, fora l'espasa, fora el rellotge, fora les mitges blanques. Les dauradures, els pentinats, una perruca ben senzilla, un bon vestit de drap gruixut i, millor que tot això, vaig desarrelar del meu cor les cupiditats i les cobejances que fan valer molt tot el que jo abandonava. Vaig renunciar a la plaça que ocupava aleshores, per a la qual jo no era de cap manera idoni, i em vaig posar a copiar música a tant la pàgina, ocupació per a la qual sempre havia tingut un gust decidit.¹⁷

A la llum del que comentem, Montaigne i Rousseau coincideixen a reclamar la independència personal per poder portar una vida solitària i autosuficient, atès que no s'ha d'aspirar a ser un saberut gramàtic, expert en les batalles de la lògica sil·lògica de l'escolàstica decadent. De la mateixa manera que Descartes va criticar la pedagogia jesuítica, Montaigne no va guardar un bon record del seu pas pel col·legi de Guiena, on va romandre durant un període de set anys, després de les dues primeres proves —confinament amb els llenyataires i educació domèstica en llatí— de l'experiment pedagògic al qual va ser sotmès.

¹⁶ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Les Confessions*, op. cit., pàg. 291.

¹⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Els somieigs del passejant solitari*, op. cit., pàg. 50-51.

Quelcom similar va succeir amb Rousseau, que va aprendre d'aquí i d'allà i que va condemnar repetidament l'educació col·legial i acadèmica i, per extensió, la cultura escolar i llibresca. Si Voltaire va ser alumne dels jesuïtes, Rousseau va ser un autodidacte que va estudiar sense un pla sistemàtic de formació. Ja en els seus primers anys a Ginebra la lectura va ser gairebé la seva única diversió, fins al punt de freqüentar una botiguera:¹⁸ «La Tribu, famosa llogadora de llibres, me'n proporcionava de tota mena. Bons i dolents, tots passaven; ja no triava gens: ho llegia tot amb la mateixa avidesa».¹⁹ A les primeres pàgines del llibre cinquè de *Les Confessions*, després de qualificar la seva educació de barrejada i sense continuïtat, el ginebrí corrobora la seva condició d'autodidacte. Ell que sempre reclamava arguments sentimentals i no geomètrics, ens explica que «comprava llibres d'aritmètica i en vaig aprendre molta, car la vaig aprendre sol».²⁰ Pel que sembla, va gaudir d'aquest aprenentatge solitari que també va seguir en altres matèries, com ara la pintura, la botànica i la música. «Parlo de la música. Suposo que dec haver nascut per a aquest art, atès que vaig començar a estimar-lo a la meua infantesa i que és l'únic que he estimat amb constància sempre».²¹ Per aquesta via, dedicar-se a moltes coses sense cap pla ordenat tot i el suport d'algunes persones que es van interessar pel seu destí, va reunir un important cabal d'informacions i erudició que més tard va invalidar i desacreditar per un altre. Per això, molt probablement, a la carta a l'arquebisbe de París, apareguda l'any 1763, per defensar-se de la condemna de l'*Emili*, va escriure el següent: «Busqué la verdad en los libros; allí no encontré más que el engaño y el error. Consulté a los autores; no encontré otra cosa que charlatanes que convierten en un juego el engañar a los hombres, sin otra ley que la de su interés [...]».²²

Tampoc no volem passar per alt que Rousseau coincideix amb Montaigne a l'hora de reclamar una educació natural, que rebutja l'erudició llibresca. No podem oblidar que l'autor dels *Assaigs* emprà l'expressió occitana de lletraferits (*letro-ferits*) per tal de censurar aquells joves que, familiaritzats amb el llatí i el grec, parlen de tot sense senderi, un sentit comú que sí fa observem en l'actuació de qualsevol pagès o sabater. Veritablement, la

¹⁸ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Les Confessions*, op. cit., pàg. 23.

¹⁹ *Ibidem*, pàg. 42.

²⁰ *Ibidem*, pàg. 147.

²¹ *Ibidem*, pàg. 148.

²² ROUSSEAU, Jean-Jacques. «Carta al Arzobispo de París», *Profesión de fe del vicario saboyano y otros escritos complementarios*, op. cit., pàg. 182.

senzillesa de la vida constitueix un nexa entre Montaigne i Rousseau, per bé que si el Senyor de la Muntanya escriu els *Assaigs* per als altres, el ginebrí elabora els seus *Somieigs* per a ell mateix. «Faig la mateixa empresa que Montaigne, però amb una meta totalment contrària a la d'ell; perquè ell no escrivia els seus assaigs sinó per als altres, i jo no escric els meus somieigs sinó per a mi». ²³

Cal fer notar que les referències pedagògiques de Montaigne afloren en els escrits de Rousseau de primera hora. Així, per exemple, al «Discurs sobre les ciències i les arts» (1750), Rousseau es feia ressò de les opinions educatives de Montaigne tal com apareixen als *Assaigs* (I, 25):

M'estimaria més, deia un savi, que el meu alumne hagués passat el temps jugant a pilota, si més no tindria el cos més trempat. Sé que cal tenir ocupada la mainada, i que l'oci li és el perill més a considerar. ¿Què cal, doncs, que aprenguin els infants? ¡Vet aquí una bona pregunta! Que aprenguin el que han de fer quan siguin homes, i no el que han d'oblidar. ²⁴

La cosa, emperò, no acaba aquí, perquè els arguments de Rousseau també es dirigeixen contra les institucions científiques i docents.

No se debe instruir a los hombres a medias. Si deben permanecer en el error, ¿por qué no los dejáis en la ignorancia? ¿Para qué tantas escuelas y universidades si no se les enseña nada de lo que les interesa saber? ¿Cuál es, entonces, el objetivo de vuestros colegios, de vuestras academias, de tantas fundaciones doctas? ¿Acaso engañar al público, alterar su razón e impedirla acercarse a la verdad? Profesores de mentiras, fingís instruirlo con el fin de abusar de él, y del mismo modo que los bandidos que colocan linternas en los escollos, lo instruíis para perderlo. ²⁵

²³ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Els somieigs del passejant solitari*, op. cit., pàg. 26.

²⁴ ROUSSEAU, Jean-Jacques. «Discurs sobre les ciències i les arts», *Discursos. Profesió de fe*. Barcelona: Editorial Laia, 1983, pàg. 55. [Atès que aquesta va ser la primera edició en català de la *Profesió de fe del vicari savoità*, les citacions d'aquest passatge reproduïdes en aquest article corresponen a aquesta versió. La resta de referències de l'*Emili* es fan a partir de l'edició publicada per l'editorial Eumo l'any 1985, dins la col·lecció dels Textos Pedagògics].

²⁵ ROUSSEAU, Jean-Jacques. «Carta al Arzobispo de París», *Profesión de fe del vicario saboyano y otros escritos complementarios*, op. cit., pàg. 183.

Ben mirat, aquesta qüestió —què cal que aprenguin els homes— constituirà una espècie de leitmotiv en la trajectòria intel·lectual de Rousseau, com a mínim entre 1750 —quan es planteja obertament la pregunta— i la resposta novel·lada que hi va donar l'any 1762 a l'*Emili*. No creiem que sigui forassenyat pensar que les idees educatives que Montaigne va exposar en diferents capítols dels seus *Assaigs*, sense una articulació a manera de tractat, van ser sistematitzades a través d'una narració literària —un *récit* o *roman pédagogique*— que, a banda d'exaltar el mite de l'home natural, té el mèrit d'ordenar evolutivament —és a dir, progressivament— les fases o etapes del desenvolupament psicopedagògic dels infants, de conformitat amb els postulats d'una educació natural que s'estén des del naixement fins a la joventut i que no persegueix acumular coneixements sinó preparar l'alumne per tal que estigui en condicions d'aprendre.

Doncs bé, aquesta presència de Montaigne en l'univers de Rousseau, juntament amb les citacions de Sèneca i Plutarc, posa de manifest que els autors estoics apareixen sovint en les obres del nostre autor. Si Montaigne fa una defensa de Sèneca i Plutarc, presentats com a models de saviesa (*Assaigs*, II, 32), Rousseau reconeix a *Les Confessions* que des de primera hora va llegir Plutarc, «que va esdevenir la meua lectura favorita», per afegir tot seguit que «el plaer que sentia rellegint-lo sense aturall em va guarir una mica de les novel·les». ²⁶ Aquesta preferència per Plutarc queda recollida també a *Els somieigs del passejant solitari*, on assenyala que «entre el petit nombre de llibres que de vegades encara llegeixo, Plutarc és qui em lliga més i més profit em fa. Fou la meua primera lectura quan era un infant i serà la darrera en la meua vellesa; és gairebé l'únic autor que mai no he llegit sense treure'n algun fruit». ²⁷

Tot seguit, i a tall de simple il·lustració, reproduïm alguns fragments de l'*Emili* que —al nostre parer— confirmen aquest rerefons estoic del pensament rousseauià. Al llibre segon llegim: «La felicitat de l'home en aquest món no és més que un estat negatiu; se l'ha de mesurar en funció de la menor quantitat de mals que sofreix». ²⁸ Més endavant, trobem el següent comentari amb trets inequívocament estoics:

El que no admet excepcions és la subjecció de l'home al dolor, als mals de l'espècie, als accidents, als perills de la vida, en definitiva, a la mort; com més se'l familiaritzi amb totes aquestes idees, més se'l preservarà de

²⁶ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Les Confessions*, op. cit., pàg. 20.

²⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Els somieigs del passejant solitari*, op. cit., pàg. 67.

²⁸ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emili o De l'educació*. Vic: Eumo, 1985, pàg. 68.

la importuna sensibilitat que afegeix al mal la impaciència de suportar-lo; com més se'l prepari per als sofriments que el poden esperar, més se li estalviarà, com hauria dit Montaigne, la picada de la novetat, i més també se li farà l'ànima invulnerable i dura; el seu cos serà la cuirassa que esmussarà tots els trets que el podrien ferir al viu.²⁹

En aquest darrer text que hem reproduït es palesa no només l'ascendència estoica de Rousseau, sinó la sempiterna presència de Montaigne en el seu univers mental. Quan escriu —si més no en aquest últim paràgraf— Rousseau aventura el que el Senyor de la Muntanya hauria dit, la qual cosa confirma que Montaigne va ser una mena de germà gran que —a manera de mestre pensador— va contribuir decididament a donar forma al pensament del ginebrí. Això establert, es fa difícil negar l'empremta estoica que aflora en diversos passatges de l'*Emili*, en què es reclama una educació parca i frugal per endurir l'educand a fi de preparar-lo per fer front a la contrarietat i al sofriment. «El patiment és la primera cosa que s'ha d'aprendre, i la que més necessitat tindrà de saber».³⁰

I aquest postulat, talment com si es tractés d'un càlcul epicuri, ens obliga a portar una vida sòbria que confereixi fortalesa, per tal d'evitar caure en el parany de les necessitats fútils, és a dir, d'aquelles que no són naturals ni necessàries. Ens trobem, per tant, davant d'una argumentació que justifica que hom segueixi els principis de l'educació negativa, sobretot durant la primera etapa de l'educació: «La primera educació ha d'ésser, doncs, purament negativa. Consisteix, no pas a ensenyar la virtut ni la veritat, sinó a preservar el cor del vici i l'esperit de l'error».³¹ Només si ens mantenim propers a l'estat originari de naturalesa, podem portar una vida natural i senzilla, que serà la millor garantia per fer front a l'infortuni i, sobretot, al vici i a l'error.

Altrament, la llei natural que guia la consciència de l'infant es pot entendre com un reflex del *Logos* estoic, d'origen gnòstic, que governa el macrocosmos. En conseqüència, la consciència és la responsable de guiar el microcosmos humà, tot establint-se una concordança entre ambdós mons: el cosmos dirigit pel *Logos* i l'home conduït per la consciència. Com és ben sabut, el mètode que ha de seguir l'*Emili* —l'infant orfe que viu al marge de la hipocresia i de les

²⁹ *Ibidem*, pàg. 143.

³⁰ *Ibidem*, pàg. 64.

³¹ *Ibidem*, pàg. 87.

conspiracions de la cort que va patir Rousseau— difereix dels plantejaments cartesians, que advoquen per un coneixement clar i distint, atès que la veritable filosofia rau en el cor de l'home. En resposta al mètode cartesià, la gènesi del qual apareix al *Discurs del mètode* (1637), encara que la seva especificació cal cercar-la a les *Regles per a la direcció de l'esperit* (redactades el 1628, però publicades pòstumament el 1701), Rousseau va escriure a la *Professió de fe del vicari savoia*, que va inserir al llibre quart de l'*Emili*, el següent, d'acord amb un naturalisme que discrepava dels esquemes racionalistes de la modernitat: «Bo i seguint sempre el meu mètode no extrec aquestes regles dels principis d'una alta filosofia, sinó que les trobo al fons del meu cor escrites per la natura en caràcters inesborrables».³²

Resulta així que Rousseau enceta una altra navegació de la modernitat, o, si es vol, formula un contrapunt a la modernitat que havia sorgit del triomf de la nova ciència (Descartes, Galileu, Newton), que destacava el paper de les matemàtiques per llegir (*more geometrico*) el món físic. El nostre pedagog escriu:

Descartes amb daus formava el cel i la terra; però no pot donar la primera brandada a aquests daus; ni posar en joc la seva força centrífuga sense l'ajuda d'un moviment de rotació. Newton ha trobat la llei d'atracció; però aviat l'atracció sola reduiria l'univers a una massa immòbil... Que Descartes ens digui quina llei física ha fet voltar els seus remolins; que Newton ens ensenyi la mà que llençà els planetes per la tangent de llurs òrbites.³³

Sobre aquestes bases, el vicari savoia va fixar els primers articles de fe: hi ha una voluntat que mou l'Univers i anima la natura, en la qual es descobreix una intel·ligència que podem identificar amb el *Logos*, entès com una voluntat poderosa i sàvia que, a més, ens interpel·la. Segons aquest pressupòsit, hom s'ha referit —com ha fet el professor Pintor-Ramos— al racionalisme religiós de Rousseau, on es combinen els arguments racionals d'arrel estoica amb una religiositat sentimental que gira al voltant de la consciència. Ara bé, ens trobem davant d'un plantejament en què el sentiment s'imposa a la raó, fins al punt que Rousseau segueix abans la consciència que les llums de la raó.

³² ROUSSEAU, Jean-Jacques. «Professió de fe», *Discursos. Professió de fe, op. cit.*, pàg. 238.

³³ *Ibidem*, pàg. 216-217.

En realitat, es pot copsar l'ordre del món i de les coses perquè existeix —a l'interior de l'home— la veu de la consciència: «Hi ha, doncs, al fons de les ànimes un principi innat de justícia i de virtut, des del qual, malgrat les nostres pròpies màximes, jutgem les nostres accions i les d'altri com a bones o dolentes, i és a aquest principi que dono el nom de consciència». ³⁴ Una mica més endavant, deixa constància expressa del relleu que assoleix la consciència: «¡Consciència, consciència, instint diví, veu immortal celest; guia segura d'un ésser ignorant i limitat, però intel·ligent i lliure; jutge infal·lible del bé i del mal, que converteix l'home semblant a Déu!». ³⁵

En conseqüència, no és gens casual que el discurs pedagògic rousseauià sintonitzi amb una concepció biològica i naturalista que insereix l'home dins de la natura. Endemés, el biocentrisme que postula Rousseau s'enfronta a la visió mecànica, que també van criticar Hegel, Hölderlin i Schelling a *El més antic programa de sistema de l'idealisme alemany* (1796). Ara bé, mentre els redactors d'aquell breu text —recuperat per Franz Rosenzweig l'any 1917— destacaven el paper unificador de la bellesa, present també a la naturalesa, però no només, Rousseau insisteix en la importància de la natura com a forma unificadora. Ben mirat, segons això, l'home no pot dominar la natura, sinó que ha d'esforçar-se per escoltar la seva veu, perquè qui segueix la natura no s'esgarriarà mai, és a dir, no errarà el camí escollit. En última instància, i en sintonia amb els principis de l'estètica estoica, no hi ha millors espectacles que els de la naturalesa: «Vegeu l'espectacle de la natura, escolteu la veu interior». ³⁶

Finalment, i per cloure aquest apartat, que pretén fer ressaltar l'ascendència estoica del pensament de Rousseau i l'empremta de Montaigne, reproduïm el darrer fragment del segon passeig, en què, després d'esmentar sant Agustí, Rousseau deixa constància de la seva resignació, que fa dependre de Déu, tot establint un pont entre l'estoïcisme i la religió, després de donar compte i raó de les seves peripècies en ser atacat pels nombrosos enemics i detractors que feien córrer el rumor que havia mort:

La meva resignació ve d'una deu menys desinteressada, és veritat, però no menys pura i més digna al meu parer de l'Ésser perfecte que adoro. Déu és just; vol que jo pateixi; i ell sap que jo sóc innocent. Vet aquí el motiu de la meva confiança; el meu cor i la meva raó em criden que ella no m'enganya-

³⁴ *Ibidem*, pàg. 242.

³⁵ *Ibidem*, pàg. 245.

³⁶ *Ibidem*, pàg. 253.

rà. Deixem, doncs, que els homes i el destí facin; aprenguem, doncs, a patir sense mormolar; al cap i a la fi tot ha de tornar a entrar en l'ordre i tard o d'hora arribarà el meu torn.³⁷

DOCTA IGNORÀNCIA

Poc o molt, fa la impressió que Rousseau es distancia de la tradició pedagògica europea representada pels ideals clàssics de la *Paideia* i de la *Humanitas* amb l'aportació de l'*Studium* medieval i els *Studia humanitatis*, sobre els quals els jesuïtes van fonamentar l'humanisme de la *Ratio Studiorum*, que, des de la seva aprovació (1599), va assentar les bases per a la configuració d'una matriu que sintetitzava l'esquema de la cultura occidental *Ad maiorem Dei gloriam*, preludi de l'ensenyament secundari que més tard Napoleó va posar al servei de la Universitat Imperial (1806). Per la seva banda, el pensament educatiu de Rousseau va influir en els doctrinaris de la Revolució Francesca (Condorcet, Lakanal, Daunou, etc.) i, a la llarga, sobre l'ideari pedagògic de la Tercera República (1870-1940), que va potenciar l'escola laica en consonància amb l'*ethos* cívic republicà.

Per poder copsar la posició pedagògica de Rousseau, sembla convenient revisar els seus anys d'aprenentatge, un autodidacte que va aprendre d'on va poder. Fins i tot, després de la seva conversió al catolicisme a instàncies de la senyora de Warens, va ingressar en un seminari. Però Rousseau va ser un esperit inquiet que va començar a iniciar-se en el món del gravat, l'ofici al qual estava destinat, i que va fer molts tombs que el van portar a tenir relació amb diferents capellans —a partir d'aquest contacte va perfilar la figura del vicari savoia— i també amb músics que el van introduir al seu món, al qual es va dedicar professionalment. A *Les Confessions* reconeix que va ser un mal deixeble, que es va deixar guiar per la intuïció i que va saltar d'un tema a un altre sense ordre ni previsió.

El poc que sé de més a més, ho he après sol... El meu esperit rebutja qualsevol mena de jou i no pot doblegar-se a la llei del moment; el temor de no aprendre m'impedeix ser atent; la por d'impacientar la persona que em parla em fa fingir que escolto i l'entenc. I aleshores ell continua i jo no entenc res.³⁸

³⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Els somieigs del passejant solitari*, op. cit., pàg. 43.

³⁸ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Les Confessions*, op. cit., pàg. 102.

Si Rousseau estava destinat a prendre l'ofici de gravador, quelcom semblant havia de fer el seu deixeble ideal. És important de destacar que Emili no havia de formar-se segons el pes de les arts liberals, sinó més aviat a través del conreu de les arts mecàniques, que Llull va sistematitzar al *Llibre de l'arbre de la ciència* i que va recomanar per al seu fill Domènec. De manera similar, Emili —segons apareix al llibre tercer— també haurà de treballar amb les mans. «Treballar és, doncs, un deure indispensable per a l'home social». ³⁹ Més que un intel·lectual cregut i orgullós, fatxenda i prepotent, Rousseau desitja formar un home que porti una vida sofrida i frugal, que pugui viure d'una manera autosuficient, i opta —com és ben sabut— per la fusta com a dedicació bàsica:

Ben mirat, l'ofici que m'estimaria que agradés al meu deixeble és el de fuster. És net, útil, es pot exercir a casa; manté el cos prou actiu, exigeix de l'artesà destresa i habilitat, i en la forma de les obres que la utilitat determina, no queden excloses l'elegància i el bon gust. ⁴⁰

Per consegüent, a través de l'exercici d'un ofici manual, vol retornar a un temps pretèrit, quan les ciències i les arts estaven a les portes de desencadenar la mecanització del procés productiu a gran escala. Alain Verjat ho va veure clar, en la seva introducció a l'edició catalana de l'*Emili*, en assenyalar que Rousseau no persegueix el retorn a un estadi d'animalitat, sinó que busca un món ideal, perfecte i primigeni, quan el vici encara no dominava tots els àmbits de la vida humana. ⁴¹ D'aquí la seva força utòpica, que mira cap endarrere, per tal de trobar un model de vida en què el treball atengui la realització de l'ésser humà, i no —com malauradament sovint succeeix— que perdi el seu sentit humanitzador.

Per tant, i aquest és un altre aspecte a considerar, Rousseau s'anticipa a denunciar els estralls que es van produir —als segles XIX i XX— per la mecanització del món laboral, que van comportar la despersonalització de l'ésser humà. «No m'agradarien —diu Rousseau— tampoc aquestes professions estúpides en què els obrers, inhàbils i quasi autòmats, sempre repeteixen amb les mans el mateix moviment; els teixidors, els fabricants de mitges, els talladors de pedres». ⁴²

³⁹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emili o De l'educació*, *op. cit.*, pàg. 238.

⁴⁰ *Ibidem*, pàg. 246.

⁴¹ VERJAT, Alain. «Això no és cap tractat d'educació», ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emili o De l'educació*, *op. cit.*, pàg. LIII-LXV.

⁴² ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emili o De l'educació*, *op. cit.*, pàg. 246.

A banda dels oficis que devaluen la condició humana, que fan que l'home sigui un vulgar apèndix d'una màquina, desqualifica també les ocupacions sobreres i innecessàries. Des d'aquesta perspectiva, que vol salvaguardar un ordre social estamental, en què l'home sigui feliç amb el seu treball, s'ha d'entendre el fragment de l'*Emili* que reproduïm seguidament, en què el ginebrí detalla els oficis que considera que no són adients per al seu deixeble, pel fet de tenir alguna cosa a veure amb el luxe i l'ostentació.

No vull pas que sigui brodador, ni daurador, ni envernissador, com el gentilhome de Locke; no vull que sigui músic, ni comediant, ni que faci llibres. Tret d'aquestes professions i d'altres que s'hi assemblen, que esculli la que vulgui; no pretenc posar-hi obstacles en res.⁴³

El que xoca és que Rousseau —que a partir de vint anys es va guanyar la vida dedicat a la música, tema sobre el qual va fer diverses contribucions a l'*Enciclopèdia*— també es desmarqui d'aquesta manifestació artística, que devia considerar que es vinculava a un món d'opulència i superfluïtat. El seu distanciament respecte al teatre s'explica a la vista del contingut de la carta dirigida a D'Alembert sobre els espectacles (1758). Lògicament, també havia de negar la possibilitat que Emili es dediqués a escriure llibres, que en la seva opinió constituïen una autèntica xacra per al gènere humà.

Així, doncs, Emili haurà d'aprendre l'ofici de fuster, és a dir, caldrà que tracti amb un material natural, punt que també serà assumit per l'Escola Nova quan promou l'ús d'elements nobles (argila, cera, llana, cotó, etc.), que són els sorgits de la natura i treballats al marge de la industrialització (com podria ser el ferro). Sembla bastant clar que la figura de l'artesà —que Rousseau reclama per a l'educació d'Emili— es va convertir en un referent per als pedagogs de l'Escola Nova, que van recórrer al treball manual, per tal de fer front als estralls d'un món industrialitzat en què la deshumanització, com a conseqüència de la producció industrial en sèrie, es feia cada vegada més patent.

Es pot dir que Rousseau —en la seva croada contra la cultura llibresca— defensa una mena de docta ignorància que recorda la filosofia de Nicolau de Cusa. En efecte, de la mateixa manera que el Cusà va bastir una teologia negativa, Rousseau va defensar una educació negativa, que consisteix a deixar

⁴³ *Ibidem*, pàg. 241.

fer, per tal de no acumular coneixements enciclopèdics i inútils. «Puix que com més saben els homes, més s'equivoquen, l'únic mitjà d'evitar l'error és la ignorància. No jutgeu, i no us equivocareu mai».⁴⁴

No cal fer gaires voltes per adonar-se que darrere de la docta ignorància de Rousseau hi ha la famosa pregunta de Montaigne *Que sais-je?*, l'última i única expressió no llatina de les cinquanta-quatre inscripcions que va fer gravar a les bigues del sostre de la seva biblioteca. Aquest interrogant no és més que una manifestació, breu i concisa, d'aquesta docta ignorància. Tot comentant aquest fet, Zweig escriu: «El hombre que hizo grabar como lema en su medalla el *Que sais-je?* nada odió más en su vida que las afirmaciones categóricas».⁴⁵ Al cap i a la fi, el mateix podem dir de Rousseau, que sempre es va oposar a tots aquells —per exemple, els enciclopedistes— que parlaven categòricament.

Pròpiament, l'educació negativa —un dels punts forts del seu ideari pedagògic— es pot entendre com un corol·lari d'aquesta actitud de la docta ignorància. Fixem-nos, per exemple, en la defensa de l'educació negativa que va fer a la carta que va adreçar a l'arquebisbe de París —Christophe de Beaumont— després que condemnés l'*Emili*. En aquest escrit —signat el 18 de novembre de 1762, poc després de la publicació de l'obra, i aparegut l'any següent— Rousseau insisteix en aquesta idea, i així contraposa l'educació positiva —que cal rebutjar— a l'educació negativa, que és el model a seguir. Vegem-ho a través d'unes paraules extretes de la carta suara esmentada, en què també es fa palès que Rousseau no es nega a acceptar l'educació positiva, sinó que insisteix en la conveniència de retardar-la fins a l'edat adequada.

Llamo educación positiva a la que tiende a formar el espíritu antes de la edad conveniente y a enseñar al niño el conocimiento de los deberes del hombre. Llamo educación negativa a la que tiende a perfeccionar los órganos, instrumentos de nuestros conocimientos, antes de darnos esos conocimientos y que prepara la razón mediante el ejercicio de los sentidos. La educación negativa no es ociosa ni mucho menos; no da las virtudes, pero previene los vicios; no enseña la verdad, pero preserva del error; predispone al niño a todo lo que puede llevarlo a la verdad cuando está en condiciones de entenderla y al bien cuando esté en disposición de quererlo.⁴⁶

⁴⁴ Ibídem, pàg. 251.

⁴⁵ ZWEIF, Stefan. «Montaigne», *El legado de Europa*, op. cit., pàg. 56.

⁴⁶ ROUSSEAU, Jean-Jacques. «Carta al Arzobispo de París», *Profesión de fe del vicario saboyano y otros escritos complementarios*, op. cit., pàg. 164.

Tanmateix, i després de condemnar l'educació positiva i d'elogiar l'educació negativa, fóra bo que situéssim la posició educativa de Rousseau en les coordenades pertinents. Així, podem dir que Rousseau —que anticipa Kant— opta per un formalisme que afecta l'educació intel·lectual i, de retruc, l'educació moral. Ben mirat, aquest formalisme facilita que l'infant construeixi el seu coneixement i la seva praxi moral, amb la qual cosa es pot considerar Rousseau un precursor del recent constructivisme. En sentit estricta, doncs, no hi ha heteroeducació sinó autoeducació, atès que el paper del mestre és romandre en un segon terme, amb la intenció que l'infant elabori el coneixement. «No es tracta tant d'ensenyar-li una veritat com de mostrar-li la manera d'actuar per arribar a descobrir sempre la veritat». ⁴⁷ Aquesta afirmació es pot completar amb aquesta altra, no menys significativa: «L'Emili té pocs coneixements, però els que té són veritablement seus; no sap res a mitges». ⁴⁸

Si fem atenció als seus textos, veiem com aquest formalisme pedagògic —que remarca la dimensió constructivista del procés d'aprenentatge— no es pot dur a la pràctica amb presses i urgències, sinó que exigeix altes dosis de lentitud. Sense pretensions d'esgotar el tema, aquí podem recuperar dos textos de Rousseau —per altra banda, ben coneguts— que posen de manifest que, per poder seguir els passos de l'educació negativa, no cal córrer. «No es tracta pas de guanyar temps, sinó de perdre'n». ⁴⁹ No sembla, per tant, gaire arriscat suggerir —com reivindiquen alguns pedagogs actuals— que convé saber perdre el temps per tal de guanyar-lo. «La instrucció dels infants és un ofici en què s'ha de saber perdre temps per guanyar-ne». ⁵⁰

Amb això s'entén, doncs, que la via de la instrucció llibresca —que és una via ràpida i directa— quedi invalidada, aspecte que va exercir una gran incidència entre els mestres catalans, partidaris de la renovació, que se sentien incòmodes amb la majoria dels manuals de l'època i volien que els infants escorcollessin directament la natura, per poder descobrir les lleis que la governen.

Mai no comprendré que tot el que tothom és obligat a saber sigui guardat en els llibres... ¡Sempre llibres! ¡Quina mania! Perquè Europa és plena de llibres, els europeus els miren com a indispensables, sense pensar que, a tres quartes parts de la terra, hom no n'ha vist mai cap. ⁵¹

⁴⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emili o De l'educació*, op. cit., pàg. 253.

⁴⁸ *Ibidem*, pàg. 255.

⁴⁹ *Ibidem*, pàg. 87.

⁵⁰ *Ibidem*, pàg. 159.

⁵¹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Discursos. Professió de fe*, pàg. 266.

Tal com veiem, queda clar que Rousseau no persegueix res més que posar en marxa l'art de ser ignorant, aspecte que també va ser recollit després per la pedagogia de Jacotot, per tal d'extreure el màxim profit d'aquesta actitud de niciesia que dóna sentit a la figura del mestre ignorant.⁵² En darrer terme, val més viure en la ignorància que posseir un coneixement aparent com el que transmeten els llibres, a través d'una erudició supèrflua, carregada d'errors i falsedats.

Potser per això la salvació humana no es troba en el saber pedant —ja criticat per Montaigne—, sinó en la senzillesa d'una vida solitària. El mateix Rousseau s'adona d'aquest procés, que el va portar a viure, després d'intentar triomfar a la cort, al marge de tot i de tothom. Així, ell mateix explica la seva insociabilitat i la seva misantropia, «perquè la solitud més salvatge em sembla preferible a la societat dels dolents, que només s'alimenta de traïcions i d'odi».⁵³ Al cap i a la fi, aquesta és una actitud pròpia d'algú que si no és savi, busca —com els estoics— la saviesa.

Cal ser ignorant, si hom aspira a ser savi. Així podria formular-se la proposta pedagògica de Rousseau, que s'esmuny dels plantejaments filosòfics il·lustrats, que —com reconeix a *Els somieigs*— no s'assemblaven gens als antics. «En comptes de llevar-me els dubtes i de fixar les meves irresolucions, havien somogut totes les certeses que creia tenir sobre els punts que més m'importava conèixer; ardents missioners de l'ateisme i dogmàtics molt imperiosos com eren, no toleraven de cap manera sense còlera que sobre qualsevol punt algú gosés pensar altrament com ells».⁵⁴

No només els filòsofs reben les censures de Rousseau, sinó que aquest també fustiga tot allò que té relació amb la vida corrupta i pestilent que envolta la camarilla reial. Aquí —com en tants altres punts— el pedagog ginebrí es va oposar a la vida decadent de la cort, on el més important no era saber, sinó aparentar, tal com va reflectir Lord Chesterfield (1694-1773) a les cartes que va dirigir al seu fill instal·lat a París. És clar que Rousseau manifesta el seu enuig per la vida galant dels salons cortesans, on la mentida i l'engany afavorien l'art de la seducció, segons una prescripció ben coneguda: *suaviter in modo, fortiter in re*, és a dir, suau en les maneres, però decidit en l'acció. Aquí el saber restava al servei del poder reial i de la intriga política, *ad maiorem Regis*

⁵² LAUDO, Xavier. «El mestre ignorant: la filosofia de l'educació de Joseph Jacotot», *Temps d'Educació*, 29, 2005, pàg. 151-165.

⁵³ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Els somieigs del passejant solitari*, op. cit., pàg. 134.

⁵⁴ *Ibidem*, pàg. 52.

gloriam, de manera que si Rousseau vol educar Emili lluny de París —més encara, contra París—,⁵⁵ Lord Chesterfield considera que la capital francesa és el centre del món i una veritable escola de la vida.

Tal com Marc Fumaroli recull a la introducció a la correspondència familiar de Lord Chesterfield, aquell noble britànic desitjava que el seu fill aprengué a moure's en l'ambient de la cort, en aquell *theatrum mundi* en què calia sobresortir per reeixir personalment i socialment.⁵⁶ Enfront d'aquest teatre del món, Rousseau reclama l'espectacle de la natura, el teatre de la vida, d'una vida (biològica, psicològica, social i, fins i tot, espiritual) que sorgeix de la natura. «Veure paisatges és una atracció que un ginebrí no pot resistir».⁵⁷

Del que hem dit en surt que l'ofici que Rousseau pretén ensenyar —tal com apareix a l'Emili— no és altre que el de viure, objectiu que s'imposa a qualsevol altra consideració pràctica o professional. La vida natural ha de suplantar la vida artificial, que segueix la pompa de la cort, que —al seu parer— sintetitza tots els mals que afecten la societat, en especial, l'ambició i la vanitat. La natura —amb els seus paisatges— constitueix el millor escenari per viure-hi i, en conseqüència, per sortejar aquell ambient cortesà, decadent i corrupte que els esdeveniments desencadenats a partir del 14 de juliol de 1789 van intentar abolir.

Així, per damunt de qualsevol ocupació concreta, Rousseau —que com hem vist va renunciar a aquell món cortesà a l'edat de quaranta anys— té molt clar que l'ofici que ha d'aprendre Emili no és altre que el de viure, de manera que ha de seguir una vida natural que, gràcies a les seves arrels estoiques i a la docta ignorància, s'ha de viure amb total plenitud, o, cosa que és el mateix, amb autenticitat i respecte a les lleis de la natura. En aquest sentit, no fóra desassenyat afirmar que ens trobem davant d'un vitalisme pedagògic que reclama un retorn als orígens, és a dir, a una vida austera i senzilla, al marge de la mentida i de la hipocresia social. En la declaració programàtica de l'*Emili*, i després de reconèixer que la natura fa una crida a la vida humana, ho rebla amb aquests mots ben famosos:

⁵⁵ El desig de Rousseau de fugir de París apareix sovint a *Les Confessions*, on es poden llegir afirmacions com les que a continuació reproduïm: «Aquesta importunitat em tornava París cada vegada més insuportable, i em feia desitjar el camp abrandadament» (pàg. 298). Unes pàgines més endavant trobem els comentaris següents: «La vida a París, entremig de les persones amb pretensions, era tan poc del meu gust; les maquinacions dels homes de lletres, llurs baralles vergonyoses, la poca bona fe que tenien en llurs llibres, llurs aires arrogants en el tracte social m'eren tan odioses, tan antipàtics; trobava tan poca tranquil·litat, obertura de cor, franquesa en el mateix tracte dels meus amics, que, cansat d'aquella vida tumultuosa, vaig començar a sospirar encensament per viure al camp, i com que no veia que el meu ofici em permetés establir-m'hi, hi corria si més no a passar les hores que em quedaven lliures» (pàg. 312).

⁵⁶ CHESTERFIELD, Lord. *Cartas a su hijo*. Edició de Marc Fumaroli. Barcelona: Acantilado, 2006.

⁵⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Les Confessions*, op. cit., pàg. 54.

Viure és l'ofici que jo li vull ensenyar. En sortir de les meves mans no serà, ho confesso, ni magistrat, ni soldat, ni sacerdot; serà primerament home: tot el que un home ha de ser, sabrà ser-ho, si cal, tan bé com qualsevol altre; i per més que la fortuna el faci canviar de lloc, ell sempre estarà en el seu.⁵⁸

Hom entén així que Rousseau —cansat de les guerres de religió que havien assolat el continent europeu— no vol que el seu deixeble es dediqui a la milícia, però tampoc a la judicatura i, encara menys, al sacerdoci. Al cap i a la fi, el seu és un pensament pregonament religiós que advoca per l'establiment d'una religió natural que ha de permetre l'agermanament dels homes en lloc de contraposar-los, en una actitud de lluita bèl·lica. De manera, doncs, que la religió natural es pot entendre com una manifestació dels idearis humanitaris que es fonamenten en la idea de fraternitat —present en el trilema de la Revolució Francesa—, les arrels de la qual es troben en l'amor cristià (*caritas*) i, encara més lluny, en l'àgape grec. Per tal de justificar el seu retorn al calvinisme, va presentar el seu ideal de religió, que recorda un evangeli depurat de qualsevol nota dogmàtica, que —al capdavall— constituïa una opció política que afectava el sobirà:

Pensava que, atès que l'Evangeli és el mateix per a tots els cristians, i que el fons del dogma només és diferent en aquelles coses que hom vol explicar i que no pot entendre, corresponia únicament al sobirà de cada país fixar el culte i aquest dogma intel·ligible, i que era per tant un deure del ciutadà admetre el dogma i seguir el culte que la llei prescrivia.⁵⁹

UN PENSAMENT PREGONAMENT RELIGIÓS

Hem vist com Rousseau —un home que es va confessar, com Agustí— presenta una alternativa als racionalistes, que confiaven en un Déu geomètric, constructor de l'Univers. No més ben parats queden els materialistes (Helvetius, Holbach), que defensaven l'ateisme. Recordem que a *Els somieigs del passejant solitari* —tercer passeig— desqualifica el grup de filòsofs que envoltaven el baró de Holbach, amb el qual es va relacionar a contracor i que l'any 1770 havia publicat el seu *Sistema de la naturalesa*, els quals titlla d'«ardents

⁵⁸ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emili o De l'educació*, op. cit., pàg. 14.

⁵⁹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Les Confessions*, op. cit., pàg. 314.

missioners de l'ateisme i dogmàtics molt imperiosos». No van quedar més ben parats els enciclopedistes, que «en lloc de fer trontollar la meua fe, l'havi[en] afermada per l'aversion natural que tinc contra les disputes i els partits». ⁶⁰

La seva resposta a aquest ambient d'agnosticisme i materialisme no va ser altra que la *Professió de fe del vicari savoia* —un dels eixos sobre els quals hem construït aquest article—, que Rousseau situa en un lloc preminent. Precisament es tracta d'un dels escrits més estimats pel seu autor, tal com reflecteix a *Els somieigs* quan afirma el següent:

El resultat de les meves treballoses recerques fou poc més o menys tal com el vaig consignar a *La professió de fe del vicari savoia*, obra indignament envilida i profanada en la generació present, però que un dia pot fer revolució entre els homes si mai hi reneix el bon sentit i la bona fe. ⁶¹

Tot amb tot, hi ha un fet que no deixa de sorprendre, ja que l'autor de la professió és un religiós catòlic. Tal com Rousseau reconeix a *Les Confessions*, la figura del vicari savoia va ser elaborada a partir del record del senyor Gaime, preceptor dels fills del comte de Mellarède, que també va impartir classes al nostre personatge.

Em va dibuixar un quadre autèntic de la vida humana, sobre la qual només tenia jo idees falses; em va mostrar com, en un destí contrari, l'home prudent pot sempre tendir cap a la felicitat i anar a favor del vent per assolir-la; com no hi ha autèntica felicitat sense seny, i com el seny és patrimoni de tots els estats. ⁶²

Més endavant remarca el paper que aquest mossèn va tenir en el seu pensament:

Em va donar les primeres idees sobre l'honestedat, que el meu cor ampul·lós només havia entès en els seus excessos. Em va fer sentir que l'entusiasme per les virtuts sublimes era poc compartit per la societat; que si hom vola massa

⁶⁰ *Ibidem*, pàg. 314.

⁶¹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Els somieigs del passejant solitari*, *op. cit.*, pàg. 56.

⁶² ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Les Confessions*, *op. cit.*, pàg. 81.

alt, té el perill de caure; que la continuïtat dels petits deures acomplerts demana tant esforç com les accions heroïques; que hom en pot treure millor profit per a l'honor i per a la felicitat; i que valia infinitament més tenir sempre l'estimació dels homes que no pas alguna vegada la seva admiració.⁶³

A la pàgina següent ho rebla així: «Ja us podeu imaginar que l'honest senyor Gaime és, com a mínim en una part, l'original del vicari savoïà».⁶⁴ A *Les Confessions* també es refereix a un altre mossèn, anomenat Gâtier, un jove que s'ocupà de la formació de Jean-Jacques al seminari catòlic on va romandre durant una temporada i després va caure —per causa d'uns amors— en desgràcia. «Però el sentiment de la seva desgràcia, profundament gravat al meu cor, em va tornar quan escrivia l'*Émile* i tot barrejant el senyor Gâtier i el senyor Gaime vaig descriure el meu mossèn savoïà. M'afalaga pensar que la imitació no ha deshonorat els seus models».⁶⁵

No perdem, tampoc, de vista que Rousseau —nascut calvinista— es va convertir al catolicisme per influència de la senyora de Warens, tal com comenta a *Les Confessions* en referir els esdeveniments de l'any 1728, quan va complir setze anys. En sortir de Ginebra, va trobar acollida a casa d'aquesta senyora —la qual anomenava *Maman*—,⁶⁶ que el va guiar cap a Torí, on es va convertir després d'un període de preparació a l'hospici de l'Esperit Sant, el 21 d'abril d'aquell any. Així descriu aquesta conversió a *Els somieigs del passejant solitari*:

Encara infant i lliurat a mi mateix, enllaminat per les carícies, seduït per la vanitat, ensarronat per l'esperança, forçat per la necessitat, em vaig fer catòlic, però vaig romandre sempre cristià i, aviat, guanyat per l'hàbit, el meu cor es va lliurar sincerament a la meua nova religió.⁶⁷

⁶³ *Ibidem*, pàg. 81.

⁶⁴ *Ibidem*, pàg. 82.

⁶⁵ *Ibidem*, pàg. 102.

⁶⁶ Val a dir que si Rousseau no es va penedir d'haver abandonat els seus fills, no va succeir el mateix amb la senyora de Warens, la qual al final dels seus dies va demanar l'ajut de Rousseau, que no va atendre-la com es mereixia. «Ah! Aquell era el moment de pagar el meu deute! Ho havia d'haver deixat tot per seguir-la, unir-me a ella fins a la seva darrera hora i compartir la seva sort fos quina fos. No vaig fer res de tot això... Vaig plorar per ella, però no la vaig seguir. De tots els remordiments que he sentit en la meua vida, aquest és el més fort i el més durador. Per això em mereixia els càstig terribles que d'ençà d'aleshores m'han aclapat. Tant de bo hagin pogut expiar la meua ingratitud! El meu capteniment fou desagratit; però ha ferit massa el meu cor perquè aquest cor hagi pogut ser mai el d'un ingràt» (*Ibidem*, pàg. 313).

⁶⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Els somieigs del passejant solitari*, op. cit., pàg. 49.

Amb tot, l'1 d'agost de 1754 va retornar al calvinisme, a fi de recuperar la condició de ciutadà de Ginebra, tal com reflecteix a *Les Confessions*.⁶⁸ De fet, el puritanisme de Rousseau —que depèn en part de l'estoïcisme— també sintonitza amb els postulats calvinistes, més que amb les posicions catòliques. «Per regla general, els protestants estan més ben instruïts que no pas els catòlics. Això deu ser perquè la doctrina dels uns requereix la discussió, mentre que la dels altres exigeix la submissió».⁶⁹ Sigui com sigui, som de l'opinió que el vessant purità —que proclama seguir una vida austera— va captivar els mestres del Moviment de Renovació Pedagògica, sempre allunyats —per convicció i necessitat— de tot allò que representés sumptuositat supèrflua i innecessària. Tant és així que si pel que fa a la cultura Rousseau pregona la senzillesa, en l'àmbit de la religió busca la simplicitat, la qual cosa el va portar a escriure: «la fe dogmàtica és fruit de l'educació».⁷⁰ Així és que la fe del vicari savoia no cal buscar-la a l'exterior, a fora, en els llibres, sinó en el dedins de l'home, en el cor.

De fet, la seva discrepància amb els ateu va quedar reflectida a la crònica que Bernardin de Saint-Pierre —que va conèixer l'any 1772 el nostre filòsof— va elaborar sobre Rousseau després de la seva mort. Segons aquest text, Rousseau manifestava que els ateu no estimen el camp, ja que viuen als voltants de París, on troben tot tipus de plaers i diversions. Però encara hi ha més, perquè Rousseau, després d'afirmar que els ateu no veuen res, afegeix els següents mots, que confirmen que la religiositat constitueix un universal cultural que dona sentit a la religió natural: «Sin embargo, no hay pueblo en la tierra donde el simple aspecto de la naturaleza no haya introducido el sentimiento de la divinidad».⁷¹

De cap manera, Rousseau no serà —com bona part dels pensadors il·lustrats i enciclopedistes— un ateu o agnòstic, perquè és un pensador profundament creient que confia en un Déu que garanteix l'ordre de l'Univers. A les seves obres, Déu és presentat com l'Autor de totes les coses. Aquesta circumstància —un Rousseau pregonament religiós— explica l'èxit de les seves teories a Alemanya, on la Il·lustració primer, i el Romanticisme més tard, van oferir una dimensió religiosa, oberta si més no a la recerca del misteri.

⁶⁸ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Les Confessions*, op. cit., pàg. 314.

⁶⁹ *Ibidem*, pàg. 62.

⁷⁰ *Ibidem*, pàg. 60.

⁷¹ «Crónica de Jean-Jacques Rousseau por Bernardin de Saint-Pierre», ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Las meditaciones del paseante solitario*. Barcelona: Labor, 1976, pàg. 185.

Només així s'entén que Eduard Spranger situï la figura de Rousseau en una línia de pensament genuïnament germànica, representada pels noms següents: Luter, Comenius, Rousseau, Goethe,⁷² Pestalozzi i Hölderlin.⁷³ Així, doncs, no és gens estrany que els corrents neohumanistes alemanys, a cavall dels vents il·lustrats i romàntics, veiessin en Rousseau un referent de primer ordre. «El ideal moral que Rousseau predicaba —escriu Spranger— es un precedente del pensamiento humanitario alemán».⁷⁴ Per la nostra part, i tal com es veurà més endavant, hem inclòs en aquesta sèrie el nom d'Alexander von Humboldt.⁷⁵

Certament, Rousseau s'ha distanciat dels llibres i, nogensmenys, dels catecismes, per bé que no es desdiu de la majestat de les Escripures, ni de la santedat de l'Evangeli. En contra dels escèptics i dels ateus que pul·lulaven al voltant dels enciclopedistes, que dubtaven o negaven la religió, Rousseau expressa el següent:

La lectura de la Bíblia, i sobretot de l'Evangeli, a la qual m'aplicava des de feia uns quants anys, m'havia fet menysprear les interpretacions mesquines i necies de Jesucrist que feien aquelles persones que eren menys dignes d'entendre'l.⁷⁶

Una cosa és, doncs, segura i inqüestionable. El bé i el mal no es poden ensenyar a través d'un sistema catequètic de preguntes i respostes. En una línia que recorda Sant Agustí, Rousseau reclama la primacia del culte interior, on habita la veritat. Tant és així que cal interrogar la pròpia consciència, és a dir, el cor, on rau el culte diví i on es troba «el vertader temple de la Divinitat». «Serveixo Déu —escriu Rousseau— en la simplicitat del meu cor».⁷⁷ Per tant, ens situem lluny de les visions terrorífiques d'aquells que amenaçaven els infants amb les penes i calamitats de l'infern.

⁷² Es destaca que la influència de Rousseau sobre Goethe fou vehiculada, especialment, pels estudis botànics de l'autor, com es ressegueix a l'obra de Goethe *Escrips botànics*.

⁷³ No podem deixar de citar aquí el poema de Hölderlin que porta per títol: «Rousseau», del qual destaquem aquella estrofa en la qual exalta la visió provocada per un saber experiencial de Rousseau: «Tu has viscut!... / També tu ets d'aquells / als quals el sol futur il·lumina el front, / i els missatges de temps més formosos / trobaren el camí en el teu cor.» El deixant de Rousseau en Hölderlin ha estat estudiat per diferents autors, entre els quals destaquem el clàssic treball de Paul de Man «Hölderlins Rousseaubild» *Hölderlin Jahrbuch 1967/1968*. Tübingen: J. C. B. Mohr, pàg. 180-208.

⁷⁴ SPRANGER, Eduard. *Cultura y educación (Parte histórica)*. Buenos Aires: Espasa-Calpe, 1948, pàg. 72.

⁷⁵ Recordem aquí que amb les seves expedicions científiques va influir sobre la Catalunya dinovena tot col·laborant a desenvolupar la passió científica i excursionista.

⁷⁶ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Les Confessions*, op. cit., pàg. 314.

⁷⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques. «Professió de fe», *Discursos. Professió de fe*, op. cit., pàg. 274.

Mai no he pogut creure que Déu m'ordenés, sota la pena de l'infern, de ser tan saberut. He desat, doncs, tots els llibres. N'hi ha un de sol obert a totes les mirades: és el de la natura. És en aquest gran i sublim llibre que aprenc a servir i adorar el seu diví autor. Ningú no pot excusar-se de no llegir-lo, perquè parla a tots els homes una llengua intel·ligible a tots els esperits.⁷⁸

Com veiem, l'èxit de les idees de Rousseau es basa —si més no en part— en la seva senzillesa i, nogensmenys, en la seva càrrega utòpica. No per atzar, la rehabilitació o el retorn a la natura es converteix en la condició de possibilitat d'un món millor, de manera que el passat —una mena d'edat d'or— es projecta vers l'esdevenidor. Tampoc no es pot perdre de vista que el nostre autor va reconèixer que la *República* platònica constituïa el millor tractat d'educació que s'hagi escrit al llarg dels temps.⁷⁹ Tant és així que Rousseau va imaginar una societat ideal que recorda l'Arcàdia inicial, una mena de paradís on l'home vivia feliç i que la història —és a dir, el progrés de les ciències i les arts— havia malbaratat.

En el fons, l'ambient de la segona meitat del segle XVIII fou propici a l'expansió del seu programa educatiu, que trencava la concepció de l'home com a ésser caigut, que —de conformitat amb els principis de la narració bíblica— neix amb el pecat original. A banda de desconfiar de l'ordre (*Ratio*) pedagògic humanista per servir la memòria cristiana i clàssica, és a dir, el pes de la tradició i de la història, que sovint serveix per justificar l'erudició i la falsedat, Rousseau foragita la raó mecànica de la ciència moderna, per la seva fredor i abstracció, per centrar l'ensenyament —com va fer el discurs pedagògic positivista— al voltant de l'hegemonia de la matemàtica, que presideix l'enciclopèdia comteana de les ciències.

⁷⁸ *Ibidem*, pàg. 271-272.

⁷⁹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emili o De l'educació*, op. cit., pàg. 12. Altrament, Rousseau justifica l'abandonament dels seus cinc fills en hospicis per haver actuat com un ciutadà de la república platònica. «Mai, ni un sol instant de la seva vida, Jean-Jacques no ha pogut ser un home sense sentiments, sense entranyes, un pare desnaturalitzat. M'he pogut equivocar, però no endurir-me. Si digués quines són les meves raons parlaria massa. Igual com m'han pogut seduir, em seduirien d'altres: no vull exposar els joves que em puguin llegir a deixar-se arrossegar pel mateix error. Em limitaré a dir que fou tan gros que, quan lliurava els meus fills a l'educació pública, mancat de poder-los educar jo mateix, quan els destinava a esdevenir obrers i pagesos en lloc d'aventurers i buscadors de fortuna, em pensava que feia un acte de ciutadà i de pare; i em contemplava com si fos un membre de la República de Plató» (ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Les Confessions*, op. cit., pàg. 286).

D'acord amb el que diem, sembla clar que Rousseau va ser un home profundament religiós —que es va preocupar amb escreix per la qüestió religiosa—; que no va negar el paper pedagògic de les creences religioses —«l'oblit de tota religió condueix a l'oblit dels deures de l'home»—; que sempre es va manifestar en contra de la intolerància i el dogmatisme religiosos; que va apel·lar a la llum interior de l'home; que, esperonat per les dificultats del seu naixement, va desitjar formar persones fortes segons els principis de la natura i les seves lleis evolutives; que va capgirar la lògica pedagògica en situar el centre d'atenció en l'infant i no en el mestre, com havia estat normal fins llavors; que contemplava la graduació dels coneixements tot partint del més proper i immediat; que confiava en l'autonomia dels infants i en les possibilitats de la seva formació perquè assolissin la condició de bons ciutadans, i, cosa que no és menys important, que va reclamar que hom seguís la veu de la natura que es pot escoltar a través de la consciència.

Aquest cúmul de factors va furnir un ideari filosòfic i pedagògic que si bé va escandalitzar la gent del seu temps, va entusiasmar —ni que fos d'una manera un xic difuminada— els mestres de la Catalunya dels primers compassos del segle xx. Al cap i a la fi, el culte que demana Déu, segons Rousseau, resideix en el cor, plantejament que coincidia —en les primeres dècades del segle passat— amb una revifalla de l'espiritualisme (sota diferents formes, com ara l'espiritisme i la teosofia), que es va presentar com una alternativa als corrents materialistes i ateus. No deixa de ser simptomàtic del que diem l'obra d'un teòsof com Frederic Climent Terrer, que l'any 1924 va prologar el llibre de Ferrière *Transformemos la escuela* i, tres anys més tard, *La educación en la familia*, del mateix autor.⁸⁰ Efectivament, al seu manual *Educación de los niños*, que va figurar a les lleixes de les biblioteques dels ateneus i de les associacions obreres, Climent defensa que el procés educatiu ha de respondre a la llei natural, en la línia marcada per Locke i Rousseau, alhora que es fa ressò de la màxima de Juvenal: *mens sana in corpore sano*.

⁸⁰ Sobre les relacions entre el moviment teosòfic i la pedagogia, amb referències a l'obra de Frederic Climent Terrer, es pot veure el treball següent: SOLER MATA, Joan. «Pedagogía contemporánea y teosofía en Cataluña durante el siglo xx: de los principios a las prácticas educativas», CELADA PERANDONES, Pablo (ed.). *Arte y oficio de enseñar. Dos siglos de perspectiva histórica*. xvi Coloquio Nacional de Historia de la Educación. Burgo de Osma: SEDHE, 2011, vol. 1, pàg. 647-656.

Si no es posible, como desearon Locke y Rousseau, que todos los niños aprendan un oficio manual, a lo menos que sepan servirse de sus brazos para salir de cualquier apuro sin ayuda extraña. Porque la educación física, además de fortalecer el cuerpo y vigorizar el temperamento del niño poniéndole en favorables condiciones higiénicas, ha de dar también a todos los miembros la agilidad, destreza y flexibilidad indispensables en las profesiones manuales, y muy convenientemente en las liberales.⁸¹

En aquest cas, observem com un autor que participa de la teosofia defensa el naturalisme pedagògic, d'encuny rousseauinià, ja que no es poden trencar les lleis de Déu i de la Naturalesa (escrits ambdós mots amb majúscules). Fins i tot, som de l'opinió que un ideari com el de Rousseau feia compatible la tradició cristiana amb la religió natural, en un context dominat pels vents del modernisme romàntic, que van determinar que l'educació s'amarés —sobretot a Catalunya— d'una saó que procedia del naturalisme. D'aquí que algú s'hagi ocupat del drama religiós de Rousseau, en el sentit que parteix de la fe bíblica, encara que, després de passar-la pel sedàs de la raó, sorgeix una religió natural que ofería moltes possibilitats pedagògiques.⁸² Per un coneixedor de la qüestió com el professor Antonio Pintor-Ramos, la religiositat de Rousseau s'enquadra dins del deisme i, més concretament, en la varietat del teisme, per afegir que es tracta d'un deisme càlid i «religiós».⁸³

Si avui es parla d'una ètica de mínims, Rousseau es va mostrar favorable a una religiositat de mínims, sobre la qual els mestres podien desenvolupar —si s'esqueia— un programa religiós més ambiciós. Només des d'aquí es pot entendre com mestres de la vàlua de Rosa Sensat i Pere Vergés fossin amatents als missatges de Rousseau, per bé que en alguns casos —i Vergés pot ser un bon exemple del que diem— aquest naturalisme arribés a través de Goethe, que, al seu torn, va ser influït per Rousseau. Amb altres mots: Weimar, la ciutat de Goethe, l'home que va domesticar el Romanticisme gràcies a la cultura i una de les referències per al Noucentisme català, es va imposar a la natura feréstega que postulava el naturalisme de Rousseau, que rebutja la vida urbana i, per tant, és incompatible amb el projecte de la Catalunya ciutat noucentista.

⁸¹ CLIMENT TERRER, Federico. *Educación de los niños*. Barcelona: Calpe (Manuales Gallach), sense any, pàg. 13.

⁸² BRASSÓ, Frederic. *Cristianisme i Il·lustració: conflicte obert. El drama religiós de J. J. Rousseau*. Barcelona: Claret, 1988.

⁸³ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Profesión de fe del vicario saboyano y otros escritos complementarios*. [Introducció, traducció i notes d'Antonio Pintor-Ramos], *op. cit.*, pàg. 16 i 20.

Els homes no són fets per a ésser entatxonats en formiguers, sinó per viure dispersos sobre la terra que han de cultivar. Com més es concentren, més es corrompen... L'home és, de tots els animals, el menys preparat per a viure en ramat. Els homes, entatxonats com bens, moririen tots en molt poc temps... Les ciutats són el xuclador de l'espècie humana.⁸⁴

Encara que un plantejament d'aquest tipus —la vinculació entre el natural i el cristià— s'escapés de l'ortodòxia catòlica pel fet de no acceptar la revelació, no es pot negar que feia compatible la tradició amb la innovació, sense caure en el parany de l'ateisme i de l'anticlericalisme, que van fer forat —si més no en alguns casos— en l'educació catalana a les darreries del segle XIX a través del publicisme d'un laïcisme escolar sovint contrari a qualsevol manifestació religiosa. El científisme —fruit de la combinació del positivisme, de l'evolucionisme i del materialisme— volia arraconar la presència de Déu del món escolar, en especial en el cas de les propostes alternatives de signe llibertari, mentre que el discurs pedagògic de Rousseau —amb la seva càrrega naturalista— feia possible la presència de la dimensió religiosa, ni que fos per la via de la religió natural.

Si les coses són així, sembla plausible que aquesta religió natural —expurgada de dogmes, que com hem vist quedaven a criteri del sobirà— pogués servir per promoure —quan els mestres i els pares ho consideraven oportú— l'ensenyament d'una religió positiva, en especial, del catolicisme. D'aquesta manera, es podia combinar el principi de neutralitat —ben present al pressupost de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona de l'any 1908, un referent per a les posicions pedagògiques progressistes— amb la tradició, situació que es va agreujar després de la Setmana Tràgica de 1909. Des d'aquí, el missatge de Rousseau també es podia conciliar amb l'espiritualisme de Joan Maragall, en el pensament del qual bateguen el vitalisme de Nietzsche i el panteisme de Spinoza.

I vist en perspectiva, hom es pot adonar que les idees pedagògiques de Ferrer i Guàrdia —que tanta influència han exercit arreu del món— han mantingut un ascendent de baixa intensitat entre els mestres de la Renovació Pedagògica a Catalunya, en especial durant el primer terç del segle passat, tot i el suport dels cercles anarquistes i republicans a les idees ferreristes. En distanciar-se de les posicions de Ferrer i Guàrdia, la Renovació Pedagògica catalana —un moviment que compartien la petita burgesia i les classes menestrals— es

⁸⁴ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emili o De l'educació*, op. cit., pàg. 39.

va amarar de l'esperit rousseunià. Certament que això es va produir en una època tardana, ben superat el segle XIX, quan el record de Rousseau va quedar un xic somort, tot i els vents romàntics.

Hem d'advertir que aquesta religiositat natural oferia un altre aspecte a tenir en compte, des del moment que Rousseau es va manifestar a favor d'un humanitarisme que vol superar tots els credos i confessions. En la resposta que va donar a l'arquebisbe de París, Rousseau va manifestar el següent en relació amb la religió natural que es desprèn de la *Professió de fe del vicari savoia*: «Formad con este pequeño número de artículos una religión universal que sea, por decirlo así, la religión humana y social que todo hombre que viva en sociedad está obligado a respetar».⁸⁵

Parem esment, igualment, al fet que Romain Rolland —un dels esperits que més coses van fer per mantenir la pau a Europa— dediqués l'any 1938, quan la tragèdia planava de nou sobre el vell continent, una antologia que recollia les pàgines immortals de Rousseau, que incorporava —com no podia ser d'altra manera— fragments de la *Professió de fe del vicari savoia*. «Esta obra —escriu Rolland— había de sellar contra Rousseau la alianza del “fanatismo ateo” y del “fanatismo devoto”, como él decía. Las presiones llegaron entonces hasta el paroxismo, y presagiaban por los síntomas una furiosa guerra civil».⁸⁶ Rolland —francès d'origen que es va refugiar a Suïssa per tal d'escapolir-se de l'ambient bèl·lic que predominava a l'Europa del seu temps— va trobar en la vida i el pensament de Rousseau aquella independència de criteri que ell mateix cercava i també —per què no dir-ho— un desig de pau entre els homes. No per atzar, una de les crítiques que Rousseau llança contra el catolicisme són les guerres de religió, idea que recull Rolland en defensar el pacifisme enmig de l'ambient bel·ligerant que dominava la cultura europea durant les primeres dècades del segle passat.

D'aquí que Rolland —que passejava al costat del llac Lemán, un escenari ben rousseunià— posés en relació el pensament de l'autor ginebrí no només amb els romàntics alemanys (Herder, Goethe, Schiller) i francesos (Chateaubriand, Lamartine), sinó també amb Tolstoj, un altre apòstol de la pau i de la concòrdia humana. Segons sembla, si donem crèdit a ell mateix, l'autor rus —conegut per l'experiència pedagògica de Jasnaja Pol'ana, on va néixer

⁸⁵ ROUSSEAU, Jean-Jacques. «Carta al Arzobispo de París», *Profesión de fe del vicario saboyano y otros escritos complementarios*, op. cit., pàg. 190.

⁸⁶ ROLLAND, Romain. *El pensamiento vivo de Rousseau*. Buenos Aires: Losada, 1959, pàg. 227.

l'any 1828—⁸⁷ va llegir les Obres Completes del ginebrí, i quan tenia quinze anys havia portat al voltant del coll una cinta amb el medalló de Rousseau.⁸⁸

Sens dubte, cal convenir que Rousseau promou una espècie d'evangeli natural, teista i moral, que oferia moltes possibilitats per a la seva aplicació a l'escola a primers del segle xx. Així s'explica la presència de Rousseau, directa a vegades, indirecta en ocasions a través de Goethe, i fins i tot de Tolstoj, en el discurs pedagògic de la Renovació Pedagògica catalana, que desitjava innovar sense trencar de soca-rel amb el pes de la història i, per tant, amb l'herència de la religió. El naturalisme de Rousseau —que ofereix un aire de família amb els principis del modernisme, pel fet de coincidir en la condemna de la vida a les ciutats i en l'exaltació de la natura— havia de ser ben acollit per uns mestres preocupats per una educació cada vegada més natural i activa, que va fondre els esquemes educatius d'aquell món d'ahir, segons la felicitat expressió que va emprar Stefan Zweig per posar títol a les seves memòries.

VITALISME PEDAGÒGIC

En un altre ordre de coses, si observem l'itinerari de Rousseau fa la impressió que l'autor de *l'Emili* assaja un discurs del rebuig, en què s'oposa a totes les realitats educatives existents.⁸⁹ Per consegüent, podríem dir que ho va refutar tot, i que —entre altres aspectes— té el mèrit de situar l'educació

⁸⁷ TOLSTOI, L. N. *La escuela de Yásnaia Poliana*. [Pròleg d'Alexandre Sanvisens]. Palma de Mallorca: José J. de Olañeta, 2003 (2a edició).

⁸⁸ És obvi que Tolstoj va influir pedagògicament a Catalunya, en bona part pel seu espiritualisme natural, que el va fer amable als ulls de molts educadors de diferents corrents ideològics. En aquest sentit, paga la pena recordar que l'any 1928 la Llibreria Catalònia va publicar l'*Abecedari de Tolstoi: primer llibre de lectura per a ús de les famílies i de les escoles*, que es va reeditar diverses vegades abans de 1939.

⁸⁹ En aquest punt, podem esmentar l'article del professor José Manuel BERMUDO ÁVILA, «El camino de Rousseau: de la negación a la nada», *Resurgimiento*, núm. 1, hivern de 1980, pàg. 31-49. Aquest autor —catedràtic de la Facultat de Filosofia de la Universitat de Barcelona— remarca que les tesis de Rousseau no són originals. A més, el seu itinerari intel·lectual es pot dividir en diverses fases. A la primera, i després de la il·luminació de Vincennes (1749), que va descriure a *Les Confessions*, al començament del llibre vuitè, Rousseau fa, amb el *Discurs sobre les ciències i les arts* (1750) i el *Discurs sobre l'origen de la desigualtat entre els homes* (1755), un discurs del rebuig. Més endavant, l'any 1762 —data en què apareixen les seves dues obres més emblemàtiques, *l'Emili* i *El contracte social*—, elabora el seu sistema, amb una doble via: pedagògica i política. Però finalment, Rousseau —amb *Les Confessions* (1770) i *Els somieigs del passejant solitari* (obra inacabada que es va publicar l'any 1782), llibres que va escriure enmig de notables trastorns psicològics— sembla que rebutgi el discurs. No es tracta d'un simple joc de paraules: la tesi del professor Bermudo ens fa veure la tragèdia del pensament de Rousseau, que va de la denúncia de la idea de propietat i de la crítica al mite de progrés al no-res, tot passant per una breu fase constructiva en què apel·la a l'educació i a la política.

al centre de la discussió pública, en una direcció —i això és molt destacat— ben diferent de la proposada pel programa il·lustrat. Perquè Rousseau és un home a contracorrent que no només s'enfronta amb els prohoms de la Il·lustració, sinó que també impugna bona part de les coses que va heretar del passat. Del naufragi de la civilització moderna en salva poques coses, encara que recomani el Robinson Crusoe —que recupera un munt de coses del seu vaixell— com a lectura per al seu deixeble, que ha de passar —com va fer Robinson— a l'acció i no quedar immers en la passivitat. Al capdavant, el bon salvatge que podia representar el personatge de Divendres a la novel·la de Defoe queda reduït al no-res, a la dominació o l'esclavatge. Enllà d'aquesta possible contradicció que hom ha retret més d'una vegada a Rousseau, el cert és que parteix d'un optimisme pedagògic —i per tant, d'una inequívoca fe pedagògica, que depèn d'una gran confiança vitalista—, alhora que participa d'un pessimisme històric, segons el qual la societat i la història han pervertit l'ésser humà.

Ens trobem, per consegüent, davant d'un autor —tal volta un xic contradictori— que afirma la bonesa humana, alhora que denuncia els estralls de la cultura, que havia estat transmesa escolarmet per la *Ratio* jesuítica, sense oblidar el tractat dels estudis de Charles Rollin (1726-1731), que sintetitzen l'herència pedagògica humanista. Tot plegat fa que Rousseau posi de relleu a *El contracte social* (1762) sistemes d'organització social com els que seguien els lacedemonis a Esparta i els llatins a la Roma antiga. Al *Discurs sobre les ciències i els arts* (1750) carrega contra Atenes, que considera decadent i decrepita pel luxe i dissolució dels seus costums. Tal vegada, si seguíssim aquest vessant polític, que no és el que aquí interessa, ens trobaríem amb un Rousseau defensor de l'Estat fort, que va influir en els homes de la Revolució, especialment sobre Robespierre i Marat, lectors incansables de les obres del ginebrí.

L'exaltació de la natura, no contaminada per l'evolució de la història i de la cultura, propicia una imatge idíl·lica de la vida dels camperols, que vivien fora de les ciutats. En aquest sentit, la *Carta a D'Alembert* (1758), en relació amb els espectacles, resulta ben aclaridora. Al seu parer, la tragèdia grega és pitjor que les lluites dels gladiadors. A més, els espectacles distreuen de la feina. Conscient que la sort de Sòcrates es va decidir a *Les bromes* d'Aristòfanes, Rousseau es va oposar a la instal·lació d'un teatre a la ciutat de Ginebra. En el fons, el puritanisme de Rousseau aflora repetidament a les seves obres, que responen a un *ethos* calvinista, ben diferent de la concepció catòlica, que gràcies a l'eutrapèlia —la virtut lúdica, que apareix a Aristòtil i sant Tomàs d'Aquino— accepta el joc. Per consegüent, Rousseau rebutja

els passatemps inútils, com els jocs d'atzar. «La opinión puede mucho también en este punto, y bastará con enaltecer los juegos de ejercitación física y de destreza para que las cartas, los dados y demás juegos de azar caigan infaliblemente».⁹⁰

El que convé fomentar no és altra cosa que els lligams socials entre els ciutadans, de la mateixa manera que ho feien els espartans amb unes festes senzilles a l'aire lliure. Aquí l'exemple dels habitants de les diferents valls suïsses —amb les seves trobades cantonals— també pot servir de model. «Plantad en mitad de una plaza un jalón coronado de flores, reunid en torno suyo al pueblo, y tendréis una fiesta».⁹¹

No cal dubtar que Rousseau —apassionat pel món antic— tenia ben presents els jocs esportius que practicaven els grecs, fins al punt que reclama l'organització de concursos de rem, de premis de gimnàstica, sense rebutjar —tot i el seu pacifisme— els exercicis militars, que també convenen als homes lliures, és a dir, als ciutadans de la seva Ginebra ideal, la qual cosa el porta a denunciar el retrocés de l'educació.⁹²

Se les protege del sol, del viento, de la lluvia, del polvo, a fin de que no puedan soportar nunca nada de todo eso. Como no se les puede preservar enteramente del contacto del aire, se procura al menos que éste no llegue a ellos sino después de haber perdido la mitad de su fuerza. Se les priva de todo ejercicio, se les despoja de todas sus facultades [...].⁹³

Quatre anys després d'escriure aquestes paraules, a l'*Emili* ho va reblar amb el següent consell adreçat als educadors:

⁹⁰ ROUSSEAU, Jean Jacques. «Carta al Señor D'Alembert», *Escritos de combate*. Madrid: Alfaguara, 1979, pàg. 365. Per François Vial, la *Carta a D'Alembert* i la *Professió de fe del vicari savoia* —textos que hem tingut ben a la vista per redactar aquest article— constitueixen les manifestacions de Rousseau més intransigents i intempestives, que contrasten amb les precaucions de Voltaire (*La doctrina educativa de J. Rousseau, op. cit.*, pàg. 61). Pel seu cantó, el professor Pintor-Ramos insisteix que la *Professió de fe del vicari savoia* constitueix un dels textos de Rousseau més ben perfilats literàriament, alhora que reflecteix una doctrina basada en la racionalitat. Dit amb altres mots: en ambdós textos trobem un Rousseau autèntic, que no enganya i que proclama obertament les seves conviccions més pregones.

⁹¹ ROUSSEAU, Jean Jacques. «Carta al Señor D'Alembert», *Escritos de combate, op. cit.*, pàg. 380.

⁹² BENTACOR, Miguel Àngel; VILANOU, Conrad. «Fiesta, gimnasia y república: lectura espartana de tres modelos estatistas de educación física (Platón, Rousseau y el jacobinismo revolucionario)», *Historia de la Educación. Revista Interuniversitaria*, núm. 14-15, 1995-1996, pàg. 81-100.

⁹³ ROUSSEAU, Jean Jacques. «Carta al Señor D'Alembert», *Escritos de combate, op. cit.*, pàg. 367.

Exerceiteu-los, doncs, en les dificultats que un dia hauran de patir. Enduriu els seus cossos a la intempèrie de les estacions, dels climes, dels elements, a la fam, a la set, a la fatiga... Un infant pot suportar canvis que no suportaria un home. Es pot fer, doncs, que un infant esdevingui robust sense exposar-li la vida i la salut; i si hi hagués algun risc, tampoc no s'hauria de vacil·lar.⁹⁴

Una i altra volta, Rousseau insisteix en la mateixa idea: l'infant pot aprendre a partir de la natura, però no mitjançant la cultura llibresca, i menys encara si es té en compte que els llibres són els causants de moltes guerres. En aquest punt, Rousseau aplica el principi d'observació i d'inducció, tot partint del més proper i immediat. D'aquesta manera, aposta per una teoria del coneixement de tall realista, quasi bé empírica, tot emprant un llenguatge que recorda la primera crítica kantiana. «Quan estudeu les lleis de la natura, comenceu sempre pels fenòmens més comuns i més sensibles i acostumeu el vostre deixeble a considerar aquests fenòmens com a fets, i no com a raons».⁹⁵

En una paraula, Rousseau es troba a les antípodes de tots aquells que han confiat en la importància pedagògica de la història i, per tant, de la cultura. Només cal recordar —a tall d'anècdota, altrament ben significativa— que Herbart considerava l'*Odissea* d'Homer com la peça clau —una mena de porta auroral— per procedir a la formació dels infants. Precisament, Herbart en el discurs pronunciat a Göttingen l'any 1802 sobre el tacte pedagògic es va destacar de Rousseau, el sistema del qual va considerar esclavitzador, alhora que va concloure que per assolir la formació (*Bildung*) cal dominar les matèries que són més adequades, a saber, la literatura grega i les matemàtiques.⁹⁶ Així, doncs, mentre Herbart enforteix la idea de formació, d'acord amb els principis del neohumanisme, el moviment de l'Escola Nova procedia a una lectura vital de la pedagogia de Rousseau que abastava totes les manifestacions de la vida: biològica, psíquica, social i espiritual.⁹⁷

⁹⁴ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emili o De l'educació*, op. cit., pàg. 22.

⁹⁵ *Ibidem*. 211-212.

⁹⁶ MONTSERRAT I VALLVÈ, Anna de. «Herbart i el seu text a propòsit del “tacte pedagògic” (I)», *Temps d'Educació*, 41, 2011.

⁹⁷ Les limitacions d'aquest treball, i el fet que el seu abast geogràfic se centri a Catalunya, ens impedeixen referir-nos al procés de renovació pedagògica (*Reformpädagogik*) que es va viure a Alemanya després de la Primera Guerra Mundial, sota el paraigua de la pedagogia de les ciències de l'esperit. Després de l'èxit de la pedagogia neoherbartiana durant el Segon Imperi (1871-1918), l'educació alemanya es va

En darrer terme, Rousseau proposa una pedagogia centrada en les ciències de la naturalesa i no pas en les disciplines formals i axiomàtiques, com la matemàtica, per bé que —com hem vist anteriorment— es va endinsar en el món de l'aritmètica. És interessant notar que, pel nostre autor, el llibre de la natura no es pot llegir en llenguatge matemàtic. Aquest no podia ser per Rousseau el centre del coneixement, que s'ha de basar —com és pertinent— en la natura, en el cultiu de les ciències naturals, que l'infant ha de descobrir a través d'un esperit de recerca, que parteix de l'observació i la intuïció. D'aquí que Rousseau —amb aquesta tesi biocèntrica— influís directament sobre el Romanticisme, amb la seva idea de metamorfosi que Goethe va fer seva i que, d'altra banda, va deixar la seva petja en el modernisme català, que va trobar un símbol en la figura de la papallona.

Ara bé, tampoc no es pot oblidar que l'any 1762 —tot coincidint amb l'aparició de l'*Emili*— va començar a caminar una nova disciplina, l'educació física, sintagma que va encunyar el metge Jacques Ballexserd (1726-1774), ciutadà de Ginebra també, a la seva *Dissertation sur l'éducation physique des enfants, depuis leur naissance jusqu'à l'âge de puberté*, obra publicada a París després de ser premiada el mes de maig d'aquell any per l'Acadèmia de Ciències holandesa. L'aparició d'aquest llibre no és un fet menor, des del moment que Rousseau, sempre crític amb la medicina per les seves pretensions, va entrar en polèmica —a *Les Confessions*— amb aquest autor, a qui va denunciar per haver-se apropiat de les seves idees.

Pocs dies abans o després de la publicació del meu llibre [es refereix a l'*Emili*], perquè no recordo exactament quan va ser, va aparèixer una altra obra sobre el mateix tema, copiada paraula per paraula del meu primer volum llevat d'algunes superficialitats que hom havia intercalat en aquell extracte. Aquell llibre duia el nom d'un ginebrí anomenat Balexert (*sic*), i en el títol es deia que havia aconseguit el premi de l'Acadèmia de Harlem. No em va costar gaire comprendre que aquella acadèmia i que aquell premi eren d'una creació molt recent, per dissimular el plagi davant dels ulls del públic, però també vaig veure que allà hi havia alguna intriga anterior, de

renovar a partir d'un moviment com la pedagogia de les ciències de l'esperit, que va voler vivificar (és a dir, potenciar la vida espiritual) els ideals de formació (*Bildung*), tot intentant una síntesi entre la pedagogia experimental (Lay, Meumann) i la pedagogia normativa neokantiana (Natorp). Per aquesta via, es pot detectar una influència de Rousseau en la pedagogia alemanya, cosa que no ha de sobtar si es té en compte que Eduard Spranger —el veritable paladí de les ciències de l'esperit— va mostrar una especial predilecció pel filòsof ginebrí.

la qual no entenia res; sia per la comunicació del meu manuscrit, sense la qual cosa el robatori no s'hauria pogut fer, sia per l'invent de la història d'aquell pretès premi, a la qual per força havia calgut donar algun fonament. Fins al cap de molts anys, per una frase que se li va escapar a d'Ivernois, no vaig poder escatir aquest misteri ni entreveure qui eren els que havien posat en joc el senyor Balexert.⁹⁸

Al marge de les picabaralles entre ambdós autors, perquè Rousseau veia complots pertot arreu, de cara als nostres interessos convé destacar la importància que llavors va assolir l'educació física per poder lluitar contra la morbidesa infantil, una xacra que calia eradicar i que va afectar Rousseau mateix, que, en néixer, va estar a punt de morir després que la seva mare perdés la vida. Altrament, l'exercici físic és un *topos*, un *biotopos*, un lloc privilegiat, on l'infant pot desenvolupar la seva llibertat de moviments, al marge de privacions i limitacions. Doncs bé, Emili també sabrà nedar, una novetat pedagògica en aquella època, per bé que Rabelais i Locke ja s'havien manifestat a favor que hom aprengué l'art de la natació. «L'Emili sabrà moure's a l'aigua com per terra. Tant de bo poguéssiu viure en tots els elements! Si es poguéssiu aprendre a volar pels aires, en faria una àguila; i en faria una salamandra, si el poguéssiu endurir al foc».⁹⁹

En sintonia amb això, i en diferents llocs dels seus escrits, Rousseau —sempre crític amb l'aglomeració de les ciutats— enalteix la vida a l'aire lliure dels antics, fins al punt de lamentar l'estat de prostració en què es trobava la joventut de la seva època en relació amb els antics. A la *Carta a D'Alembert* llegim:

Si se compara la fuerza de los hombres antiguos con la de los hombres de hoy, no hallamos ni la más remota semejanza. Nuestros ejercicios académicos son juegos de niños junto a los de la antigua gimnástica. Hemos dejado el juego de pelota [aquí trobem una referència al *jeu de paume*, que llavors experimentava un clar retrocés a favor de jocs nous com el billar], por demasiado fatigoso, no podemos ya viajar a caballo. Y no digo nada de nuestras tropas. No se concibe ya las marchas de los ejércitos griegos y romanos.¹⁰⁰

⁹⁸ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Les Confessions*, op. cit., pàg. 457.

⁹⁹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emili o De l'educació*, op. cit., pàg. 144.

¹⁰⁰ ROUSSEAU, Jean Jacques. «Carta al Señor D'Alembert», *Escritos de combate*, op. cit., pàg. 358.

És clar que Rousseau reclama un enfortiment de la condició física de la joventut, en un moment en què considera que s'ha produït una regressió, a través d'un procés que condueix a la decadència física i, per extensió, moral. Fins i tot, a parer de Rousseau, la cacera ja no era el que havia estat en altre temps: ara les captures es posen davant dels caçadors, que només han de desaparar des del cavall. A més a més, la importància del que és físic també té a veure amb el desenvolupament psíquic, tal com es reflecteix en aquest breu text de la carta suara esmentada: «Si este afán de vivir contra la Naturaleza es pernicioso para el cuerpo, todavía lo es más para el espíritu».¹⁰¹

Aquest objectiu situava el cos al centre del discurs pedagògic, la qual cosa va comportar nous aires per a la pedagogia, que havia d'atendre —en lloc privilegiat— les qüestions relacionades amb la salut higiènica, única part de la medicina que oferia avantatges als ulls de Rousseau. La reticència del ginebrí s'entén en vista dels comentaris que apareixen a *Les Confessions* sobre l'evolució de la seva malaltia crònica —que va arrossegar des del naixement. Per això es va posar en mans de metges, els quals, «sense alleujar el meu mal, m'havien esgotat les forces i destruït el temperament».¹⁰² Potser per això, a l'hora de les determinacions, Rousseau aposta sense reserves per la higiene.

L'única branca útil de la medicina és la higiene; encara que la higiene no és tant una ciència com una virtut. La temperança i el treball són els dos veritables metges de l'home: el treball li estimula l'apetit, i la temperança li evita d'abusar-ne.¹⁰³

Amb tot, tampoc no es bandejaven els aspectes morals, ja que es partia d'una concepció antropològica de nova planta, que rebutjava el pessimisme anterior i que, alhora, advocava pel desvetllament de la consciència en una línia socràtica i estoica. En rigor, la instrucció —entesa com a acumulació d'uns coneixements que havien de donar sentit a l'educació intel·lectual— restava en un segon terme. Amb aquests antecedents, la formació sentimental adquiria una significació capital, fins a l'extrem que la pedagogia es desmarcava del discurs filosòfic modern, que emfasitzava la posició central de la raó. En última instància, les raons de Rousseau són més cordials que no pas racionals,

¹⁰¹ *Ibidem*, pàg. 359.

¹⁰² ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Les Confessions*, *op. cit.*, pàg. 311.

¹⁰³ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emili o De l'educació*, *op. cit.*, pàg. 34.

i així obrien una porta a l'educació estètica, en una línia que s'empelta amb Shaftesbury. Com és fàcil deduir, una pedagogia amb aquestes característiques —que presenta més d'una similitud amb la *Naturphilosophie*— havia d'exercir una notable influència al llarg del segle XIX, o bé directament o bé indirectament, a través d'autors com ara Pestalozzi, que destaca el paper de la mare, i Froebel, amb la seva filosofia de l'esfera.

En aquest sentit, Rousseau —tot i que presenta l'Emili com un infant orfe— s'anticipa a Pestalozzi en l'exaltació de la mare de família, des d'una posició estamental que no qüestiona l'ordre social, i que la burgesia va exaltar al segle XIX. A la llarga, aquesta actitud va generar que durant els anys seixanta del segle passat, quan el marxisme es trobava en el seu màxim apogeu, la pedagogia rousseauiana fos combatuda pels intel·lectuals d'esquerra, que veien en el ginebrí —però també en Diderot— un home amb por, que va tenir la claredat per criticar la societat del seu temps amb els primers discursos, però que va ser incapaç de prendre una posició revolucionària.¹⁰⁴ Sigui com sigui, el que aquí interessa és posar en relleu, justament, aquesta exaltació de la mare i de la vida familiar, aspectes que van ser assumits per la burgesia dinovena i que Rousseau va formular en aquesta pregunta:

¿Hay en el mundo un espectáculo más conmovedor, más venerable que el de una madre de familia rodeada de sus hijos, dirigiendo las tareas de la servidumbre, procurando a su marido una vida feliz y gobernando hacendosamente la casa?¹⁰⁵

¹⁰⁴ No podem perdre de vista la duresa amb què la historiografia marxista ha tractat la figura —i per extensió, la pedagogia— de Rousseau. Així, per exemple, Aníbal Ponce —en el seu clàssic llibre *Educación y lucha de clases* (1937)— va veure en les propostes de *l'Emili* altes dosis d'egoisme i individualisme i, igualment, la manca d'un pla públic d'instrucció per al poble. Per la seva banda, l'any 1964 Galvano della Volpe (*Rousseau y Marx*. Barcelona: Martínez Roca, 1972) destacava la filiació petitburgesa del pensament rousseauià. Aquest autor valora el paper de Rousseau, junt a Locke i Kant, en la defensa d'una igualtat humanitària que representa un avanç en relació amb la concepció platonocristiana, és a dir, religiosa, metafísica i apriorista de la naturalesa humana, que, malgrat tot, manté una dimensió abstracta. Per Galvano della Volpe cal superar aquesta abstracció de Rousseau —un universal humà— a través d'un plantejament materialista que proposi una anàlisi històrica i experimental, és a dir, sociològica, de l'ésser humà. Pel seu cantó, Adolfo Sánchez Vázquez, en el seu llibre *Rousseau en México* (Mèxic: Grijalbo, 1969), procedia a una valoració més ponderada del pensament de Rousseau, alhora que reconeixia la seva influència en la ideologia de la independència.

¹⁰⁵ ROUSSEAU, Jean Jacques. «Carta al Señor D'Alembert», *Escritos de combate*, op. cit., pàg. 344.

Malgrat aquest plantejament que avui considerem conservador, és clar que el naturalisme pedagògic ginebrí —representat per Rousseau— dóna les claus per atendre una infància sota la perspectiva d'una nova filosofia de l'educació que exalta el món de la vida i que, per consegüent, ofereix uns trets inequívocament vitalistes. Si fins llavors la pietat i les lletres havien constituït el lema de l'escola cristiana, inspirada en la *Ratio Studiorum* i desenvolupada pels escolapis, a partir d'aquest moment la natura i el sentiment seran els pals de pal·ler de la pedagogia contemporània. Els mestres catalans, a partir de començament del segle xx, van veure en les propostes educatives de Rousseau un ventall de possibilitats que es podien aplicar a les diferents esferes educatives: a l'educació física, gràcies a una educació més natural que aconsellava l'educació a l'aire lliure i la higiene, per tal d'envigorir els joves i infants; a l'educació moral, a través d'una educació de la consciència que troba la seva clau de volta en una introspecció o introversió cordial que apunta cap a la consciència i a la religió natural; a l'educació intel·lectual, amb el rebuig dels manuals enciclopèdics i llibrescs i l'acceptació d'una dinàmica didàctica que afavoreix els mètodes d'aprenentatge intuïtius i actius a partir del contacte directe amb la natura; i, fins i tot, a l'educació estètica, que fomentava un seguit d'activitats (excursions, viatges, passeigs, etc.) per tal que els infants poguessin gaudir dels espectacles de la natura i, alhora, promoure el seu potencial sentimental. En definitiva, ens trobem davant d'una pedagogia que aspirava a potenciar, a través del naturalisme, que l'alumne assolís la seva plenitud vital, en tots els àmbits i esferes.

EL ROMANTICISME DINOVÈ: EL DEIXANT DE ROUSSEAU

Anteriorment ens hem referit a la influència que Rousseau va exercir sobre Alemanya, cosa que no ha d'estranyar si tenim en compte la seva dimensió religiosa, que el va fer amable als ulls del Romanticisme i de l'idealisme germànic. Això va permetre —a més a més— que a Catalunya la presència de Rousseau fos mediatitzada pels vents romàntics, que van bufar amb força al llarg del segle XIX. En aquest sentit, no es pot negar l'influx que va exercir Alexander von Humboldt (1769-1859), un dels principals naturalistes del Romanticisme, que, amb la seva passió viatgera, va fer moltes coses a favor del desenvolupament de la ciència i l'expansió de l'ideari neohumanista, de forta inspiració rousseuana. Rousseau —amb la seva afecció per la botànica— anticipa el naturalisme d'Alexander von Humboldt.

Aquest autor —que s'insereix de ple dret en el context neohumanista (1780-1830)— combina les seves descripcions naturalistes amb elements literaris i estètics, tot formant una unitat en què es mostra al gran públic el meravellós espectacle de la natura en els diferents escenaris: l'ocèa, els boscos de l'Orinoco, les estepes de Veneçuela i la soledat de les muntanyes del Perú i Mèxic. Abans, emperò, Humboldt havia viatjat per la península Ibèrica. Des de Barcelona va anar d'excursió a Montserrat, «cuyas empinadas cumbres están habitadas por ermitaños y que, por el contraste de una robusta vegetación y de masas rocosas desnudas y desoladas, origina un paisaje característico».¹⁰⁶

Vistes les coses així, Humboldt és conscient que la ciència i l'estètica, la natura i l'art, es troben en sintonia i correspondència. El paisatge, doncs, constitueix no només una descripció de la naturalesa (és a dir, un veritable quadre que presenta la seva pròpia unitat), sinó que també desperta la imaginació a través de la poesia i la pintura. Amb altres paraules: l'observació i la contemplació de la naturalesa promouen la idea del sublim. Per tant, la visió positiva de la naturalesa que parteix d'un empirisme raonat que revela el principi d'unitat que es dona a la natura, permet —gràcies a la influència del món exterior sobre la imaginació— l'aparició d'un sentiment estètic. Tant és així que la descripció física del món es converteix en condició de possibilitat d'una sensibilitat estètica que reconeix l'existència d'una força motriu que penetra la matèria, la transforma i la vivifica. Per consegüent, Alexander von Humboldt no veu en la naturalesa el regne de la necessitat, sinó el regne de la llibertat, de manera que per pintar les diferents cosmovisions que genera cal que l'esperit humà sigui lliure i noble i, per consegüent, que es trobi en harmonia amb la grandesa de la creació.

No hi ha dubte que el Romanticisme català va ser sensible al pensament de Humboldt, tal com es desprèn de les pàgines de la revista *La Abeja*, dirigida per Antoni Bergnes de las Casas entre 1862 i 1870. En efecte, els redactors d'aquesta publicació van fixar l'atenció en la personalitat d'Alexander von Humboldt, que era presentat al primer número com el degà dels naturalistes europeus. Fet i fet, *La Abeja* volia agombolar la ciència natural amb la literatura i la filosofia i, així, va trobar en la figura de Humboldt una referència inexcusable, tal com manifesta Bergnes de las Casas a la seva declaració programàtica:

¹⁰⁶ HUMBOLDT, Alexander. *Del Orinoco al Amazonas*. Barcelona: Editorial Labor, 1981, pàg. 5.

No puede negarse que a tan lisonjero resultado ha contribuido en gran manera el ejemplo de Humboldt, cuyas *Representaciones de la Naturaleza*, y cuya obra más reciente, *El Kosmos*, hermanan, con la hermosura de la forma y la viveza del colorido, tanto valor intrínseco, tanta ciencia, y, por decirlo en una palabra, tanta filosofía.

Durant aquests anys, *La Abeja* —publicació sempre interessada pels viatges i les qüestions geogràfiques, i que mai no va negligir els aspectes científics— va publicar diversos retrats d'espais naturals, tot començant pels Pirineus (1862) i continuant amb els Andes i els Alps escandinaus. A banda de l'extens article biogràfic que el metge Joan Font Guitart va donar a conèixer l'any 1862 (si bé està signat l'any 1859) per destacar la figura de Humboldt —a qui va tractar a Berlín l'any 1857, dos anys abans de la seva mort—,¹⁰⁷ convé destacar l'article que l'any 1863 *La Abeja* (a la pàg. 3) va publicar d'Alexander von Humboldt, «Armonías de la Naturaleza. Los dos océanos», que sintetitza, a grans trets, la seva cosmovisió d'un món físiconatural regit per lleis harmòniques que, al seu torn, es presenta com a condició de possibilitat de la unitat del gènere humà:

Pero lo que más admira, lo que causa más profunda emoción en el ánimo del navegante, es la inmensidad del cuadro que se despliega a su vista. El hombre de corazón, aquel cuya alma se deleita en la contemplación de lo creado, no puede menos de sentirse lleno de la sublime idea de lo infinito, al aspecto del Océano, apartado de sus orillas, creyendo ver unidos allá en el remoto horizonte, y en vago contorno, cielo y agua, por donde los astros ascienden y descienden alternativamente. Es innegable además que el mar ejerce un influjo benéfico y saludable en la moralidad y en los progresos intelectuales de un gran número de pueblos, estrechando y multiplicando los vínculos que un día más o menos remoto deberán unir en una sola comunidad a todos los hombres. Al mar debemos también el conocimiento que tenemos de la superficie de nuestro planeta, los notables progresos que se han hecho en astronomía y en las ciencias físicas y matemáticas.

¹⁰⁷ Tot i que *La Abeja* està disponible a la xarxa, aquest extens treball de Joan Font Guitart, titulat «Alejandro de Humboldt» i publicat l'any 1862, s'ha inclòs a: PUIG-SAMPER MULERO, Miguel Àngel; REBOK, Sandra. *Sentir y medir. Alexander von Humboldt en España*. Madrid: Doce Calles, 2007, pàg. 301-335.

Amb independència de les valoracions científiques que es puguin deduir —la superioritat del model darwinista respecte de la ciència humboldtiana—, sembla oportú no perdre de vista el corollari filosòfic i pedagògic que es desprèn de la concepció harmònica de l'univers d'Alexander von Humboldt que, a l'Estat espanyol, va ser ben acollida —a banda dels romàntics catalans— pels cercles institucionistes. Efectivament, en l'ambient de la Institución Libre de Enseñanza —fundada a Madrid l'any 1876 per Francisco Giner de los Ríos, segons els principis de la filosofia krausista importada per Julián Sanz del Río— la presència d'Alexander von Humboldt era ben viva, ja que Bernardo Giner de los Ríos (1846-1912) —germà de Francisco Giner de los Ríos— havia traduït els *Cuadros de la Naturaleza* (Madrid, Imprenta y Librería de Gaspar, editores, 1876). Poc abans, amb la col·laboració de José de Fuentes, també havia traduït l'obra principal de Humboldt: *Cosmos, ensayo de una descripción física del mundo* (Madrid, Imprenta de Gaspar y Roig, 1874-1875, en quatre volums).

A partir d'aquest moment, el paisatge —una altra de les passions de Rousseau— formarà part de l'univers cultural i pedagògic institucionista que, sense descuidar la dimensió ètica, assumirà una orientació estètica que es troba ben representada per M. B. Cossío, el descobridor d'El Greco. Precisament, allà a Madrid, i en contacte amb l'ambient institucionista —amb les seves excursions al Guadarrama—, molts dels protagonistes de l'Edat de Plata de la cultura espanyola es van empeltar d'una estètica que —a través de les pintures de Beruete i Sorolla— combinava el gust per la muntanya i el mar, segons el principi krausista de la unitat en la varietat. Tampoc no és casual, doncs, que la Institución Libre de Enseñanza hagués organitzat les primeres colònies escolars a San Vicente de la Barquera (1887), onze anys més tard que Walter Bion posés en marxa les primeres a Zuric, iniciativa que també va arrelar anys després (1906) a la ciutat de Barcelona gràcies al dinamisme d'Hermenegildo Giner de los Ríos i a l'acció d'Artur Martorell.¹⁰⁸

Val a dir que Josep Pijoan, Agustí Calvet —el periodista Gaziel— i Joan Roura-Parella —filòsof i pedagog— van freqüentar, en diferents moments, l'ambient de la Institución. Fa bo de veure les descripcions que tots tres ens han deixat sobre les excursions que Francisco Giner de los Ríos, líder de la Institución Libre de Enseñanza, duia a terme al Guadarrama. Josep Pijoan, a *Mi don Francisco Giner*, escriu que «la principal belleza de este valle

¹⁰⁸ CAMBEIRO, Juan Andrés. «Colònies escolars: anàlisi històrica d'una aventura pedagògica (1876-1920)», *Educació i Història*, núm. 9-10, 2006-2007, pàg. 193-243.

del Manzanares es la vista de la Sierra del Guadarrama, que aparece en el fondo». ¹⁰⁹ Tot seguit, comenta el que Giner de los Ríos experimentava a les excursions:

¡Dios mío, Dios mío, y qué indignos somos de esta terrenal belleza!... A veces se tiende en el suelo, levantando sólo la cabeza con las manos para mirar mejor; absorbe, diríase, con los ojos los colores el campo; huele la tierra; se adivina que percibe cantos en el rumor de las ramas de las encinas... Esto puede durar horas [...]. ¹¹⁰

No volem ser reiteratius, però les referències de Gaziel —que podem trobar a les seves memòries *Tots els camins duen a Roma*— i de Joan Roura-Parella, en l'elogi que va fer de Giner de los Ríos l'any 1965 a Mèxic, no fan més que reblar el clau: la natura esdevé per a molts educadors i intel·lectuals catalans, formats a redós de l'ideari de la Institución Libre de Enseñanza, quelcom religiós, quasi bé sagrat. D'aquesta manera, el naturalisme de Rousseau i el panenteisme del krausisme no quedaven gaire lluny, i s'establia entre ambdós corrents un veritable aire de família. Paga la pena recordar que alguns mestres catalans —i aquí esmentem el cas de Celestina Vignaeux, que va conèixer Pere Corominas, el seu futur espòs, en una excursió a Toledo— van freqüentar la Institución a Madrid i que, per tant, van assumir —si més no parcialment— els principis d'aquella pedagogia, sensible —com no podia ser d'una altra manera— als vents del naturalisme pedagògic. Amb el pas del temps, Celestina Vigneaux —preocupada, com Rousseau es preocupava al primer llibre de l'*Emili*, per l'alimentació dels infants— s'ha guanyat un lloc privilegiat en la pedagogia catalana, per tal com va ser la fundadora de la primera cantina escolar que es va obrir l'any 1907 al barri d'Hostafrancs de Barcelona, després d'haver fet el mateix —un xic abans— a la capital de l'Estat. ¹¹¹

És interessant observar que aquest estat d'ànim va afavorir l'aparició del *pleinairisme* —és a dir, la vida a l'aire lliure, un dels temes nuclears de Rousseau—, que va afectar també l'estètica, en especial la pintura impressionista, que

¹⁰⁹ PIJOAN, Josep. *Mi don Francisco Giner (1906-1910)*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2002, pàg. 68.

¹¹⁰ *Ibidem*, pàg. 68.

¹¹¹ HERNÁNDEZ, Mireia. *Celestina Vignaeux i Cibils, 1878-1964. Les cantines escolars a Barcelona i la renovació pedagògica a l'escola pública*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005.

va significar un trencament en relació amb la pintura acadèmica anterior. Els pintors —com els educadors— remarcaran el paper del paisatge —ja reivindicat per Rousseau i Alexander von Humboldt— i portaran els cavallets fins al camp, per copsar una natura en què l'ésser humà queda un xic empetitit.

Fet i fet, aquest concepte de *plenairisme* que van compartir els artistes els darrers anys del segle XIX no es pot deslligar d'altres iniciatives —sobretot higièniques i educatives— que reclamaven la vida a l'aire lliure. Si a Alemanya aquest rerefons pedagògic naturalista va donar lloc al Moviment de la Joventut, i l'escoltisme en l'òrbita anglesa (1907), a Catalunya el modernisme havia apostat per l'excursionisme i l'alpinisme, sense oblidar que el Moviment de Renovació Pedagògica va insistir en la conveniència d'obrir escoles a l'aire lliure, amb l'especificació de «*au plein air*». L'Escola del Bosc (1914) i l'Escola del Mar (1922) són bones mostres del que indiquem.

Al cap i a la fi, l'oxigen és el medicament més barat, de manera que els infants havien de prendre una sèrie de banys —de mar, de sol, d'aire— per millorar la seva capacitat toràcica, que així es convertia, juntament amb la ventilació d'aules i habitacions, en el millor ressort per combatre les malalties de transmissió microbiana. Darrere de tot aquest procés, que es va generar gradualment durant el segle XIX, es detecta la presència diàfana, però real, de Rousseau que, a l'*Emili*, havia exaltat la vida a l'aire lliure en afirmar que l'aire actua sobre la constitució dels infants d'una manera eficaç, sobretot durant els primers anys de creixement.

ROUSSEAU I EL NOUCENTISME

És ben sabut que l'any 1910, pocs mesos abans d'escriure *La Ben Plantada*, Eugeni d'Ors va publicar una glossa dedicada a Bernard de Palissy, que després va utilitzar a la conferència pronunciada a la Residència de Estudiantes de Madrid titulada *Aprendizaje y heroísmo* (1915). En efecte, Bernard de Palissy —el ceramista francès del segle XVI que va descobrir el secret de la composició dels esmalts— apareix com el tipus de l'heroi artesà, per haver fet del seu ofici un lloc de llibertat i d'ennobliment. L'artesà representa el paradigma de la relació Art-Vida i el prototipus de l'artista antiindividualista, és a dir, l'artista integrat a la col·lectivitat. A més, aquesta visió de l'artesà connecta amb la idea de l'antiindustrialisme, per apaivagar les funestes conseqüències de la industrialització a gran escala. En resum, l'art ha de propiciar —talment com va plantejar Schiller a les seves *Cartes sobre l'educació estètica* (1795)—

una mena d'estat ideal on ha de governar el reialme de la bellesa, que exalta l'*Obra-Ben-Feta*, en una espècie d'estètica de la perfecció: la llibertat es realitza quan es compleix amb la vocació —un altre nucli fort de la seva pedagogia— i s'aconsegueix la perfecció a l'obra acabada. En darrera instància, l'ètica orsiana s'identifica amb l'estètica en una espècie de retorn al model de l'hel·lenisme, que conjuminava en la *paideia* la virtut i la bellesa, segons els cànons de l'ideal de ser *kalos kai agathos*, d'inequívokes ressonàncies clàssiques que, en el seu moment, va ser assumit pel neoclassicisme (Winckelmann, Schiller).

Des d'aquesta perspectiva, el Noucentisme —un projecte de liquidació del segle XIX— es pot entendre com un intent d'instauració d'un ordre civil i cultural, que sintonitza amb el passat humanístic d'arrels clàssiques. D'això se'n deriva una dialèctica d'oposició amb el Romanticisme de Rousseau, el gran enemic a abatere.

El ambiente del siglo XIX fue de sentimental cinismo. Ya lo heredaba de Rousseau. El día en que Rousseau contó a los hombres cómo había llevado a sus hijos al Hospicio, fue para la humanidad entera como la hora en que una modelo de pintor sube por primera vez, desnuda, a una tarima. Después vino toda la literatura romántica.¹¹²

El diàleg que Xènius manté amb el modernisme té un objectiu ben clar: palesar els mals del segle XIX, hereu directe del romanticisme de Rousseau, que troba el seu contrapunt en la figura emblemàtica de Goethe. Ben mirat, el camí goethià indicava la ruta a seguir per una Catalunya noucentista que volia rememorar l'esplendor cultural del petit ducat de Weimar.

Res més allunyat, doncs, de l'obra ben feta, que les manifestacions romàntiques. Calia mantenir, per tant, una lluita aferrissada contra un dels principis de la pedagogia romàntica com és l'espontaneïtat, que es pot interpretar com una manifestació de l'educació negativa, encara que ben bé no sigui el mateix. Vegem què diu Eugeni d'Ors a «Aprendizaje y heroísmo», un text breu però ben sucós:

¹¹² ORS, Eugenio d'. «Aprendizaje y heroísmo», *Diálogos*. Madrid: Taurus, 1981, pàg. 53. Rousseau es va defensar en vida d'aquests atacs, tal com apareix a *Els somieigs del passejant solitari*: «Comprenc que el retret d'haver posat els meus fills a la borderia ha degenerat fàcilment, retorçant-lo una mica, en el de ser un pare desnaturalitzat i d'odiar les criatures. El que és segur, tanmateix, és que el que més em va determinar en aquella manera de procedir va ser la por que si ells seguien qualsevol altra via el seu destí seria mil vegades pitjor i gairebé inevitable. Més indiferent sobre el que ells esdevindrien i no estant en condicions de criar-los jo mateix, en la meva situació hauria calgut deixar-los criar per la seva mare, que n'hauria fet monstres» (ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Els somieigs del passejant solitari*, op. cit., pàg. 168).

El arte de ayudar a guiar a los estudiantes se llama Pedagogía. Y el peligro de la Pedagogía está, como el de tantas cosas, en la ideología romántica. Desde Rousseau hasta Spencer, y aún más tarde, ella ha impuesto, en la obra de enseñanza, con la superstición de lo espontáneo, la repugnancia a los que hemos llamado, desdeñosamente, «medios mecánicos», o «medios librescos», y sensiblemente, «medios fatigosos» de aprender. Se dice que esta pedagogía viene ya del Renacimiento. Pero hay aquí, me parece, algún error. Casi nada es, en el siglo XIX, continuación del Renacimiento. Rousseau abre un ciclo mental, no ya distinto, sino contrario al iniciado por Rabelais.¹¹³

Amb aquest plantejament, Eugeni d'Ors defensava una educació que reconeix el pes de la cultura humanista, alhora que promou l'obra ben feta, i que, per tant, ha d'apaivagar el deixant dels vents del Romanticisme. Tant és així que Xènius, en el seu combat particular contra el barroc, i les seves múltiples manifestacions, entre les quals es troben el Romanticisme i el modernisme, reclama el retorn al Renaixement, representat ara per l'educació que, al *Gargantua*, planteja Rabelais, l'obra del qual va ser posada a l'abast de tothom, en especial dels mestres catalans.¹¹⁴

Comparemos el espíritu heroico de la educación y del aprendizaje que estalla magníficamente en el *Gargantúa*, con las blanduras del Emilio rousseauiano, de donde ha salido la ralea infinita de las blanduras modernas: claramente podremos ver que en estas últimas hay ya un principio de retorno a la sensualidad viciosa, oprobio de los primeros maestros del Gigante y de que le redimieron sus nuevos maestros renacentistas.¹¹⁵

En vista de tot plegat, s'entenen les crítiques orsianes al Romanticisme —i per tant, a la pedagogia d'ascendència rousseauiana—, per haver estat el causant dels mals de la modernitat, entre els quals destaquen dos punts

¹¹³ ORS, Eugenio d'. «Aprendizaje y heroísmo», *Diálogos, op. cit.*, pàg. 66.

¹¹⁴ L'any 1918 Eugeni d'Ors va promoure l'aparició, dins la col·lecció Minerva, del volum *L'educació de Gargantua i la joventut de Pantagruel*, que va preparar Lluís Detany, pseudònim de Lluís Farauo. Per Xènius les coses eren evidents: calia recórrer a l'humanisme de Rabelais per evitar l'escull que representava el romanticisme pedagògic de Rousseau.

¹¹⁵ ORS, Eugenio d'. «Aprendizaje y heroísmo», *Diálogos, op. cit.*, pàg. 66.

principals, a saber, l'individualisme subjectivista i l'utopisme filantròpic. Molt probablement Eugeni d'Ors va fer una lectura de Rousseau passada pel sedàs del Romanticisme, que havia estat un dels seus fills més clars. Així s'entén la condemna de la pedagogia rousseauniana, que interpreta des del prisma de l'espontaneïtat i del deixar fer, i no tan des de la invitació que fa Rousseau per tal que Emili també s'incorpori al món del treball i aprengui un ofici. Però posats a buscar oficis, i encara que Rousseau reivindiqui el de viure, Eugeni d'Ors veu en aquesta proposta una cosa tova, sense consistència, talment com si es tractés d'un entreteniment per passar l'estona.

Si Xènius reivindica l'esforç i el sacrifici, Rousseau postula una vida autèntica. Eugeni d'Ors —com a bon representant dels interessos de la burgesia— demana obres concretes i ben fetes, mentre que Rousseau —un esperit solitari que s'emmiralla en la seva pròpia interioritat— el que busca és situar la vida per davant de tot. En aquell moment de la història, en els primers compassos del segle passat, el Noucentisme reclamava —a través de l'autoritzada veu de Xènius— la supeditació de la vida a l'obra, la qual cosa comportava una invitació a l'acció i al treball, una acció que s'embolcallava, a més, amb una estètica d'ascendència clàssica.

No estranya, per tant, que el Noucentisme obrís una porta al pragmatisme i a una pedagogia entesa des de la pràctica i l'experiència, la qual cosa conferia alguns punts de coincidència amb l'activisme de Rousseau, que havia refutat la passivitat. Probablement el que va succeir és que Eugeni d'Ors —en el seu combat particular contra Rousseau— no va fer més que posar de manifest quelcom ben pregó: la presència difusa a Catalunya de la pedagogia del pensador ginebrí, que es va accentuar des del moment que els nostres mestres, gràcies a les beques i als ajuts, van poder visitar l'Institut Jean-Jacques Rousseau de Ginebra, creat l'any 1912, la influència del qual ha estat estudiada pel professor Joan Soler.¹¹⁶

Si Eugeni d'Ors va dirigir ideològicament la pedagogia catalana durant les dues primeres dècades del segle xx, a partir de finals de 1930 —amb la creació del Seminari de Pedagogia de la Universitat de Barcelona— Joaquim Xirau va agafar el relleu que va deixar l'autor del *Glosari*. Malgrat les diferències existents entre ambdós autors, coincideixen en la seva crítica a la pedagogia de Rousseau, que Xirau va expressar a *Amor y mundo* (1940), obra publicada

¹¹⁶ SOLER MATA, Joan. «Entre Europa i Amèrica Llatina: Adolphe Ferrière i l'Escola Nova a Barcelona», *Temps d'Educació*, núm. 35, segon semestre 2008, pàg. 229-248, i «Influència i presència de l'Institut Rousseau de Ginebra en la pedagogia catalana del primer terç del segle xx», *Temps d'Educació*, núm. 37, segon semestre 2009, pàg. 11-38.

a l'exili mexicà però que es va afaïçonar a la Catalunya republicana. En aquest llibre, Xirau revisa els tres ideals de l'educació: 1) l'educació entesa com a procés de disciplina i reforma i que, en línies generals, coincideix amb l'educació tradicional; 2) l'educació vista com a alliberament de la personalitat de l'infant, segons un plantejament que segueix les orientacions de Rousseau pel que fa a l'espontaneïtat i, 3) l'educació axiològica, a partir del principi de l'amor.

Com és lògic, Xirau se sent distant respecte a les dues primeres opcions, i així es desmarca de la pedagogia tradicional, alhora que rebutja les posicions que s'inspiren en Rousseau i, en concret, en la seva educació negativa. Val a dir, emperò, que la seva oposició al naturalisme és d'abast més general.

El naturalismo en todas sus formas, desde Spinoza hasta Freud, pasando por La Rochefoucauld, Spencer, Schopenhauer..., no ha consistido en otra cosa que en la amputación de una de las aspiraciones fundamentales de la vida, del valer al ser, de toda cosa a cualquier cosa y la consiguiente supresión de la realidad autónoma del movimiento amoroso.¹¹⁷

En concret, i pel que fa a la pedagogia rousseuniana, Xirau recrimina la manca d'uns ideals que poguessin donar resposta al nihilisme provocat per la recepció de les doctrines de Nietzsche.

Es preciso que la vida del educando no sea constreñida ni perturbada... Condición mínima para que el educando se eduque es, en efecto, dejarlo vivir, como afirma el naturalismo pedagógico. Pero esta condición mínima y necesaria no es en modo alguno suficiente. Rousseau no peca por carta de más, sino por carta de menos. Su afirmación no es excesiva, sino poco radical. Es, en efecto, vivir y fomentar los manantiales de la vida. Pero la vida humana no termina en el hecho de dejarse vivir. Ningún hombre digno de tal nombre limita su vida al hecho de ir viviendo... No es el hombre una realidad puramente inmanente, sino una realidad trascendente. La vida humana auténtica y plenaria tiene razones inefables que abren al mundo su corazón.¹¹⁸

¹¹⁷ XIRAU, Joaquín. «Amor y mundo», *Obras Completas. 1. Escritos fundamentales*. Barcelona: Anthropos, 1998, pàg. 182.

¹¹⁸ *Ibidem*, pàg. 258.

Volem mencionar expressament que Eugeni d'Ors i Joaquim Xirau van coincidir en l'exaltació de la figura de Goethe, que havia de constituir el veritable referent per a la pedagogia catalana. Si Eugeni d'Ors volia ser Goethe, i es va buscar alguns pseudònims (Xènius, Octavi de Romeu) com si fossin substituïts d'Eckermann, Joaquim Xirau va participar activament en el centenari de la mort de l'insigne polígraf alemany, esdevingut l'any 1932. Tant és així que va aparèixer una antologia escolar —reeditada en facsímil l'any 1981— dedicada a les escoles de Catalunya i que va ser il·lustrada per Josep Obiols. A més, l'edició portava un pròleg de Carles Riba en què es feia constar el caràcter iniciàtic d'aquell aplec. El fet és que, a través d'aquests passatges literaris, es manifestava que encara que ningú no es pot proposar viure com va fer Goethe, sí que s'ha de contemplar la manera com els grans homes han respost a les expectatives del seu destí, és a dir, com han donat resposta a la seva missió de desenvolupar una personalitat autèntica i original.¹¹⁹

El centenari de Goethe tampoc no va passar desapercebut als redactors de la *Revista de Pedagogia*, que va dedicar un número monogràfic, corresponent al mes d'abril de 1932, a commemorar aquella efemèrides. Entre altres col·laboradors —Fernando Vela, Lorenzo Luzuriaga— es va comptar amb la participació de Joaquim Xirau, que va deixar constància de la seva preferència pel naturalisme orgànic de Goethe, que regeix tota la natura, alhora que va destacar la idea de metamorfosi, que, juntament amb la noció d'evolució, comporta notables implicacions pedagògiques, ja que permet diferents formes del desenvolupament individual.

Xirau va reparar que *Faust* —que a parer de Spranger és una obra influïda per Rousseau— va reformular el famós inici de l'Evangelí de Joan: «En el principi era el Verb». Faust n'assaja un parell de noves redaccions: «En el principi era l'Esperit», a la qual segueix «En el principi era la Força». Finalment, Faust —després de sentir-se il·luminat en la solitud del seu gabinet— es decideix a favor de la fórmula següent, que serà definitiva: «En el principi era l'acció», amb la qual cosa es posa el descobert que la filosofia no és tant un saber de contemplació com una invitació a la praxi activa, és a dir, una acció que ens apropa —gràcies a l'exercici de la voluntat— vers l'ideal que ens hem proposat d'acord amb la nostra vocació, perquè la vida no s'arrisca en la passivitat sinó en l'acció, o, cosa que és el mateix, en l'activitat.

¹¹⁹ RIBA, Carles. *Obres Completes, IV. Crítica, 3*. Barcelona: Edicions 62, 1988, pàg. 130.

Dios es la eterna afirmación, la actividad sin fin que suscita la inmensa sucesión de formas que nacen y se desarrollan y mueren y se transfiguran sin cesar. El «verbo» —concepto, idea, forma— es producto del ímpetu inagotable. En él reside el poder de irradiar eternamente todas las cosas vivientes. La actividad es el fundamento de todas las cosas. En un principio era la acción.¹²⁰

Des d'aquesta perspectiva, la filosofia de Goethe —que, com indiquem, depèn de Rousseau—¹²¹ constituïa una invitació a l'acció i, per tant, al treball, perquè únicament la lluita pot salvar l'ésser humà. «La lucha salva al hombre. Su ser es su actuar. Luchar es ser y ser es luchar. Sólo en la acción constante se afirma la propia esencia».¹²² Xirau reclama, doncs, una pedagogia de l'acció orientada a les més altes esferes de la cultura i de la civilitat, i, en conseqüència, dels valors. És lògic que aquest plantejament reclamés una dimensió agonística per a la formació humana, una mena d'empresa autoeducativa que exigeix esforç i dedicació. Ara bé, aquesta formació personal que demana l'autorealització individual, no perd de vista la perspectiva social i, encara menys, la còsmica, des del moment que l'ànima humana i el món es troben en perfecta simbiosi: «Y sólo es posible salvarse mediante la salvación del mundo que llevamos perennemente en el alma».¹²³

Probablement, gràcies a aquesta crida a l'acció, els mestres catalans —en el quefer del dia a dia— tenien ben present les recomanacions de Rousseau, encara que eren adaptades i aclimatades a la nostra situació particular a través de diferents mediacions: Pestalozzi, Froebel, Humboldt i Goethe, sense oblidar Krause i l'institucionisme. No es tractava de seguir Rousseau al peu de la lletra, sinó d'inspirar-se en els seus principis a fi de bastir una educació renovada, completa i integral, harmònica i natural, que afectés tots els camps de la formació per poder gaudir d'una vida de plenitud. Si analitzem els trenta principis de l'Escola Nova, veurem que responen a aquestes quatre esferes

¹²⁰ XIRAU, Joaquín. «La concepción del mundo de Goethe», *Revista de Pedagogía*, Madrid, núm. 124 (abril 1932), pàg. 160 [També a: XIRAU, Joaquín. *Obras Completas*, III, *Escritos sobre historia de la filosofía*, vol. 2, *Artículos y ensayos*. Barcelona, Anthropos, 2000, pàg. 226].

¹²¹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Profesión de fe del vicario saboyano y otros escritos complementarios*. [Introducció, traducció i notes d'Antonio Pintor-Ramos], *op. cit.*, pàg. 27.

¹²² XIRAU, Joaquín. «La concepción del mundo de Goethe», *Revista de Pedagogía*, Madrid, núm. 124 (abril 1932), pàg. 161 [També a: XIRAU, Joaquín, *Obras Completas*, III, *Escritos sobre historia de la filosofía*, vol. 2, *Artículos y ensayos*, *op. cit.*, pàg. 226].

¹²³ XIRAU, Joaquín. *Lo fugaz y lo eterno*, a *Obras Completas*. I. *Escritos fundamentales*, *op. cit.*, pàg. 306.

(física, moral, intel·lectual, estètica), que —al seu torn— apunten vers una mateixa direcció: vivificar, és a dir, donar i promoure la vida, en totes les seves manifestacions.

És bastant clar, doncs, que l'escola que es va impregnar de l'esperit del Moviment de Renovació Pedagògica va respondre a aquesta exigència de vivificar tot potenciant els diversos sectors de la vida: psicofísic, social i espiritual. «Tota maldat prové de la feblesa; l'infant no és dolent sinó perquè és feble; feu-lo fort i serà bo: aquell que ho pogués tot no faria mai mal». ¹²⁴ Ben bé es pot dir que aquest objectiu coincidia amb l'aspiració d'aquella generació de mestres renovadors —i aquí podem esmentar el segon dels Manaments del bon mestre de Joan Bardina—, que aspiraven a formar nois i noies més forts, més bons, més savis i més bells. Sota la influència del naturalisme, i sense perdre de vista l'influx evolucionista, Bardina —amb el pseudònim del Dr. Saimbraum— va publicar un seguit de llibres a favor de l'exercici físic, la gimnàstica i la higiene. Per la seva banda, el doctor Josep Estalella va establir una fórmula ben similar: «Ens hem proposat —escrivia l'any 1933 en referir-se a l'Institut-Escola— en primer lloc fer homes bons; i si a més són forts, millor; i si a més ens resulten savis, millor encara». Tot un programa pedagògic d'innegables ressonàncies rousseunianes que —pel que sembla— encara no ha caducat.

MÉS UN HORIZÓ QUE UNA REALITAT

Fins ara hem intentat posar de manifest que la pedagogia de Rousseau presentava una sèrie d'al·licients perquè fos adaptada a Catalunya. I la veritat és que fou adaptada, per bé que no es va produir una aplicació exacta de la filosofia de l'educació rousseuniana, la qual cosa —per altra banda— tampoc no hauria estat fàcil. Certament que es detecten una sèrie d'aspectes didàctics —l'educació evolutiva, el rebuig de la instrucció llibresca, el gust per la natura, el respecte al desenvolupament de l'infant, etc.— que van fornir un univers —molt genèric si es vol— que va propiciar la seva acomodació a les nostres escoles, per part d'uns mestres que estaven convençuts de la necessitat de canviar de soca-rel el rumb de l'educació de cara a millorar el món.

Lògicament, a partir de 1912 els canals de comunicació amb Ginebra —santuari de la pedagogia de Rousseau— van facilitar els contactes i els

¹²⁴ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emili o De l'educació*, op. cit., pàg. 51.

emprèstits i, per tant, un coneixement més apamat de la tradició pedagògica rousseauniana, adaptada als nous temps. Millor encara. Per alguns especialistes l'èxit de les idees educatives de Rousseau rau, justament, en la seva permanent actualitat o, cosa que és el mateix, en la seva pervivència, atès que —pel seu missatge d'aspirar a un «home natural»— no envelleix, atès que no depèn d'una situació històrica concreta, sinó que la seva abstracció genera una dimensió universal que no caduca i que, en conseqüència, sempre roman viva. D'alguna manera, la ficció de l'home natural no és més que un tòpic —si se'ns permet, un tòpic utòpic, és a dir, un lloc ideal— que es manté en plena vigència —si més no teòricament— en els cercles pedagògics, fins al punt de furnir un veritable mite que cada generació llegeix i interpreta des de la seva situació vital.

Però aquesta disposició no ens pot fer oblidar que, des de la filosofia de l'educació, pensadors tan significatius com ara Eugeni d'Ors i Joaquim Xirau es van distanciar de les propostes educatives de Rousseau, a voltes un xic simplifcades i caricaturitzades. Comptat i debatut, el que Rousseau va suposar per a la nostra pedagogia —en el tombant del segle XIX al XX— va ser un canvi de clima, una atmosfera nova, en el sentit que va generar un estat d'ànim, des del qual va ser possible renovar l'educació amb la introducció d'unes novetats que venien de lluny i que, directament o indirectament, estaven inspirades en el pensament de Rousseau.

Justament François Vial, a la seva monografia sobre la pedagogia de Rousseau, que data de 1920, no només en defensa la viabilitat —que al seu parer no és cap utopia—, sinó que remarca aquest estat d'ànim que influïa en l'educació de l'època.

Las ideas pedagógicas de Rousseau, por lo menos las más importantes, han pasado a nuestras instituciones y a nuestros métodos escolares; es «el espíritu» de la doctrina de Rousseau quien anima nuestra enseñanza actual. Ocurre, sin embargo, que no nos damos cuenta de ello porque, al leer el *Emilio*, nos sentimos sorprendidos por los aspectos pintorescos del sistema, por el vestido opulento y, con frecuencia singular, con que Rousseau ha envuelto sus ideas, ocultas por la poesía y la ficción. Seducidos por el color, dejamos escapar los principios.¹²⁵

¹²⁵ VIAL, François. *La doctrina educativa de J. J. Rousseau*. Barcelona: Editorial Labor, 1931, pàg. 8-9. Podem afegir que Vial era inspector general d'instrucció pública a França i que aquesta edició va ser traduïda i prologada per Jesús Sanz, professor de l'Escola Normal de Lleida i un dels promotors de la Renovació Pedagògica.

Quelcom similar va succeir a Catalunya, tal com hem intentat posar de manifest en aquest article. Un cop finia la seva elaboració —i només llavors— hem acudit a la introducció que els professors Josep González-Agàpito i Salomó Marquès van situar a manera de pròleg a l'edició catalana de l'*Emili*, apareguda l'any 1985 i que hem utilitzat en aquest treball. És fàcil de veure que la seva opinió —expressada ara fa més de vint-i-cinc anys— coincideix, en el que és més essencial, amb el fil que hem descabdellat al llarg del present article.

L'oblit relatiu de Rousseau durant el segle XIX, menys intens en l'educació dels pàrvuls, es capgirà amb el traspàs de segle. La influència de l'*Emili* no féu cala buida sinó que desembocà en el sorgiment d'aquest moviment complex i diversificat que anomenem Escola Nova.¹²⁶

Val a dir, emperò, que algunes d'aquestes novetats no encaixaven amb els principis de la pedagogia perenne, que, sobre la base de la tradició catòlica, era observada per molts ordres religiosos dedicats a l'ensenyament. Als seus ulls, el naturalisme de Rousseau bandejava qualsevol possibilitat de transcendència religiosa, perquè nega la viabilitat sobrenatural de l'ésser humà, en un moment en què la neoescolàstica va viure una revifalla que a Catalunya té molt a veure amb la recuperació —després de la Setmana Tràgica (1909)— de la figura de Jaume Balmes, que va esdevenir l'educador del Noucentisme catòlic. Dit amb altres mots: els noucentistes —ja fossin de vocació clàssica com Eugeni d'Ors, catòlics com els seguidors de Jaume Balmes, que van promoure una etapa brillant per a l'Església entre 1910 i 1936, amb campanyes a favor de l'escola confessional, o responguessin als esquemes axiològics de Joaquim Xirau, en la seva particular croada contra el nihilisme de Nietzsche— van manifestar obertament el seu rebuig de la pedagogia de Rousseau.

El que va ocórrer —tal com hem insinuat més amunt— és que la pedagogia rousseauina no pot ser qualificada amb l'adjectiu d'atea, sinó que es tracta d'una manifestació pregonament religiosa, i, igualment, puritana, de manera que va ser atractiva —a començament del segle passat— per a tots aquells mestres que confiaven en la dimensió espiritual de l'educació. Resulta lògic que aquest aspecte fos ben estimat pels mestres partidaris de la renovació pedagògica a Catalunya, delerosos per fornir una nova moral de caire natural que —en alguns casos— es pogués posar en harmonia amb els principis més pregonos del

¹²⁶ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emili o De l'educació*, op. cit., pàg. XLVII.

cristianisme, o, com a mínim, d'un cristianisme destil·lat, lluny de dogmes i imposicions i que, tal volta, quedava reduït a una mena de deisme. En aquest sentit, podem afegir que Rousseau era un punt de partida, mai un punt i final, la qual cosa permetia que molts professionals de l'ensenyament anessin més enllà de la religió natural que va proposar el nostre autor. S'albiren, doncs, dues possibilitats: circumscriure's simplement a la religió natural, una mena d'universal que pot afectar tots els infants, o ampliar l'ensenyament religiós de signe confessional per a aquells alumnes els pares dels quals ho desitgessin.

Quan arriba l'hora de les valoracions finals, podem concloure que la presència de Rousseau en la nostra pedagogia ha comportat més un horitzó —un estat d'esperit o esperit d'època— que no pas una realitat coherent i sistemàtica. En tot cas, aquesta realitat s'ha bastit gradualment, talment com si es tractés d'un trencaclosques, amb aportacions de diferents procedències que s'inspiraven en Rousseau. Altrament, convé tenir present que la vida a l'aire lliure i la crida a l'acció van significar que s'imprimís a l'educació una dimensió activa, que probablement no depèn directament del naturalisme de Rousseau sinó del pragmatisme de Dewey. Al cap i a la fi, no és infreqüent trobar interpretacions que consideren el pragmatisme de Dewey com una versió modernitzada del naturalisme de Rousseau, que es pot entendre com una raó pràctica, no en el sentit kantian, sinó en la línia de l'acció.

Tampoc no sembla gaire arriscat suggerir que si Rousseau exalta l'acció beneficiosa de la natura, el pragmatisme intenta adaptar o ajustar l'infant al seu medi natural. Insistim de nou en la idea que la recepció —per diferents camins— de la pedagogia de Rousseau va preparar el terreny per a l'entrada i consolidació d'aquests corrents actius, que beuen, no només del naturalisme, sinó també de l'evolucionisme (Spencer) i del pragmatisme (Dewey), sense oblidar altres aportacions, com el discurs mèdic a favor de la higiene, els jocs i l'esport. No perquè sí, a la Barcelona de 1912 va tenir lloc —quan es complien dos-cents anys del naixement de Rousseau— un Congrés d'Higiene Escolar, organitzat per diverses associacions professionals de metges i mestres, que reivindicava l'escola perfecta o higiènica.¹²⁷

Sigui com sigui, els nostres mestres van construir durant les primeres dècades del segle xx un corpus educatiu —que a la llarga va afaïçonar el discurs pedagògic de la Renovació Pedagògica— des de baix, a peu d'obra, a partir de

¹²⁷ MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, Jordi. «La higiene i la medicina escolars. De Pere Felip Monlau a Lluís Sayé», MOREU, Àngel C. (coord.) *Pedagogia y Medicina*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2009, pàg. 83-115.

la feina diària, amb intuïcions i reflexions, combinant la teoria amb la praxi, l'assaig amb l'error, i restant amatents a qualsevol novetat que procedís de l'exterior. Tres segles després del seu naixement (1712), i dos-cents cinquanta anys després de l'aparició de l'*Emili* (1762), podem dir que les idees de Rousseau van servir de catalitzador per renovar un ensenyament que així va passar a formar part de l'avantguarda cultural. Aquí rau l'èxit de la Renovació Pedagògica, que no es pot presentar com un cos únic de doctrina, sinó com un conglomerat de novetats i influències en què Rousseau ocupa un lloc principal. Finalment, semblava que les profecies de la pedagoga sueca Ellen Key es complien: el xx havia de ser el segle dels infants, d'uns infants que Rousseau va ajudar a descobrir i situar a la història.

Després de moltes dècades de polèmica —de Rousseau es pot dir allò que s'ha aplicat a altres autors: que ha estat més combatut que discutit—, arriba l'hora de fer balanços. Més que d'una ortodòxia metodològica, les idees de Rousseau —rebudes per diferents viaransys— van contribuir a canviar, no sense reticències, el món de l'escola a Catalunya —sobretot el vinculat a la Renovació Pedagògica—, que així va assumir un projecte que emfasitzava la necessitat que l'educació i la vida s'unissin en un tot. Situats en aquest punt, podem afirmar que el temps en què l'escola i la vida marxaven per camins divergents havia quedat com una antigalla del passat.